

L'IMPACTE DE LA GUERRA CIVIL (1936-1939) EN LA POBLACIÓ DE TORREDEMBARRA: ELS CANVIS EN LES VARIABLES DEMOGRÀFIQUES, ELS REFUGIATS I LES VÍCTIMES DE LA GUERRA.

1. ELS CANVIS EN LES VARIABLES DEMOGRÀFIQUES

1.1 L'EVOLUCIÓ DEMOGRÀFICA GENERAL

A nivell general espanyol, el decenni de 1930 al 1940 va suposar l'aparició de moviments de retorn d'emigrants durant els anys de crisi econòmica entre 1930 i 1935, mentre que durant el conflicte civil, entre el 1936 i el 1939, es van produir forts moviments migratoris interiors fugint de les zones ocupades pel franquistes i una emigració a l'exterior al 1939, en acabar la guerra.

Jordi Nadal ho explicava així:

“De no haber sido por la guerra civil, el decenio 1930-1940 habría sido de poco movimiento. Hasta 1935, la repatriaciones fueron más cuantiosas que las expatriaciones, mientras que la depresión económica frenaba igualmente las corrientes internas; en estas condiciones cada provincia habría retenido sus habitantes. Pero la guerra interior cambió el curso de las cosas, una emigración muy nutrida, unas víctimas considerables, un déficit de nacimientos inesperado y unos desplazamientos anormales.”¹

Durant els anys de la II República espanyola la població de Torredembarra, com la de la resta de Catalunya, no deixà de créixer a pesar de les difícils circumstàncies històriques que van patir els seus habitants.

Taula 1.1. Població de Torredembarra entre 1910 i 1940²

1910	1920	1930	1940
2063	2113	2203	2291

En el decenni entre 1910 i 1920 la població havia passat de 2063 habitants a 2113, amb un guany de 50 habitants, entre el 1920 i 1930 el guany fou de 90 habitants i entre 1930 i 1940 es produí també un guany de 88 habitants. Per tant, en una primera mirada, sembla que ni la crisi econòmica dels anys 30 ni la Guerra Civil van afectar massa l'evolució demogràfica de Torredembarra.

Això no vol dir, però, que la crisi econòmica i, sobre tot, la guerra no afectessin d'alguna manera l'evolució normal de la seva població durant el decenni de 1930 al 1940.

¹ NADAL, Jordi (1984): **La población española (Siglos XVI a XX)**. Ariel. Barcelona. Pàgina 243.

² Elaboració pròpia a partir dels padrons municipals.

L'evolució demogràfica de la vila va patir diverses batzegades, encara que al final del període va recuperar la línia d'evolució que marcava la tendència positiva històrica.

Taula 1.2. **Població de Torredembarra entre 1930 i 1940**

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
2203	2220	2266	2243	2211	2267	2268	2150	2147	2116	2291

Des de l'any 1930 fins l'inici de la guerra civil el 1936, la població de Torredembarra augmentà, encara que amb pocs efectius, 65 persones, i amb certs alts i baixos entre 1932 i 1936. Però les variacions són molt baixes, no superen en cap cas la setantena de persones, o sigui, aproximadament un 3% del total de la població de fet. Durant els anys que va durar el conflicte la població de fet experimentà un descens de 152 habitants, un 2% aproximadament, tot i les circumstàncies adverses. S'observa el fenomen millor si completem la sèrie amb les dades que ens donen els padrons municipals de cada un dels anys que va durar el conflicte bèl·lic.

La causa de la pèrdua del nombre d'habitants dels anys de guerra cal buscar-la en diferents causes, però, com veurem més endavant, les principals foren el fort descens de la natalitat i l'augment de la mortalitat,³ pèrdues demogràfiques que no van ser equilibrades per l'arribada d'un nombre considerable de refugiats de guerra a la vila perquè aquests no foren comptabilitzats en els padrons d'aquells anys. Pel mateix motiu tampoc la fugida de veïns torrencs que es consideraven en perill, si es quedaven a la vila, va influir d'alguna manera en el descens demogràfic.

Ni tan sols les víctimes mortals de la guerra, tant les civils com les militars, no hi influïren gaire en les xifres dels padrons municipals d'aquests anys perquè la gran majoria no hi foren comptabilitzades en els registres fins passada la Guerra civil.

Però només en un any de pau, el 1940, es recuperà la tendència al creixement demogràfic propi de tot el segle XX. En aquest any es guanyaren 175 habitants a pesar de la fugida dels vençuts i de les baixes produïdes durant la guerra civil, que ja comencen a ser comptabilitzades durant aquest any. L'augment considerable de la natalitat i la baixada de la mortalitat natural en van ser les causes principals.

La Natalitat:

L'evolució del nombre de naixements mostra una tendència a disminuir durant tot el període. Aquesta tendència és general en la primera meitat del segle XX a Torredembarra i a Catalunya, encara que durant el nostre període estudiat presenta diverses oscil·lacions causades sobretot pel conflicte civil.

³ Aquí no tenim en compte les víctimes directes de la guerra que no foren inscrites en el registre civil fins uns anys després del seu acabament.

Taula 1.3. **Evolució del nombre de naixements entre 1930 i 1940⁴**

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	Total del període	Mitjana per any
48	40	36	40	29	31	27	21	25	10	42	349	31,72

La mitjana dels naixements entre 1930 i 1935, el període no bèl·lic, és de 37,33 per any, mentre que la dels anys restants de la sèrie és de 25 naixements tot i que s'inclou l'elevat nombre de naixements de 1940, any de l'acabament de la guerra civil al que moltes parelles van esperar a l'hora de tenir fills. Es clar que l'any de 1939 és l'any de la gran baixada de la natalitat a Torredembarra, degut sens dubte a la guerra i a les notícies que arribaven del front que feien preveure una imminent derrota de l'exèrcit republicà, que gairebé es confirmà des de l'estiu de 1938. Davant la inseguretat d'aquell moment, la població torrenca es va veure forçada a un estricte control de natalitat, mai vista en tot el segle XX.

L'elevada xifra de naixements de 1940, però, no es tornarà a assolir fins passat el 1950, quan la població de la vila es veurà augmentada pel corrent immigratori i tindrà lloc un renovat impuls natalista. El descens de la natalitat, en canvi, es mantindrà fins passat aquell any tot i la política natalista dels governs franquistes.

L'anàlisi de les dades de les taxes de natalitat de la vila fan encara més palès aquest descens dels naixements:

Taula 1.4. **Evolució de la taxa de natalitat (naixements per mil habitants) entre 1930 i 1940**

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
21,78	17,65	16,05	17,83	13,11	13,67	11,90	9,76	11,64	4,36	18,33

Fins i tot la taxa de 1940 és inferior a la del 1930 tot i que és prou evident que les parelles van esperar a tenir fills a aquest any enlloc de l'últim any complet de guerra civil. La natalitat de 1940 acumula molts naixements que, en circumstàncies normals, s'haurien produït durant l'any anterior.

El descens de la natalitat a Torredembarra va ser força important durant el període de guerra civil. Si comparem la natalitat mitjana de la vila amb la de la resta d'Espanya i amb la de Catalunya i la de la província de Tarragona, veiem que la torrenca és inferior durant el període 1936-1940:

⁴ Elaboració pròpia a partir dels llibres del registre civil municipal i dels padrons.

Taula 1.5. Comparació de la taxa mitjana de natalitat durant els anys de guerra⁵.

Període	Torredembarra	Catalunya	Espanya	Prov. Tarragona
1936-1940	11.19	13.91	21.56	13.31

Tot i que la natalitat no va parar de baixar, la població no experimentà descens demogràfic durant aquest període. Caldrà, doncs, buscar la seva causa en les altres variables del moviment demogràfic: el descens de la mortalitat o en l'augment de la immigració.

La Mortalitat natural

La taxa de mortalitat de la població torrenca no va parar de baixar durant el període, gràcies sobretot al descens de la mortalitat infantil, tant dels nascuts i nascudes durant el primer any com dels menors de 10 anys.

Taula 1.6. Evolució del nombre de defuncions naturals entre 1930 i 1940

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	Total del període	Mitjana per any
35	25	39	34	25	30	31	29	33	47	23	351	31,90

En la taula 1.6 es pot observar com el nombre de defuncions tendeix a disminuir durant el període, encara que destaca poderosament l'alt nombre de defuncions de 1939, just l'any que va començar la pau a Torredembarra. Cal fer notar que en aquesta xifra no s'inclouen les defuncions causades directament per la guerra civil. Les defuncions durant el 1939 es veuen incrementades per l'augment de malalties infeccioses com la tuberculosi que va causar la mort de 4 homes i la de 1 dona, el que representa un 10,63 % de les defuncions. Aquesta malaltia, a més, va afectar població d'edat jove o mitjana, especialment la masculina: dos dels difunts tenien 19 anys, un 25, un 39 i la dona en tenia 46.

Cal tenir present que durant els tres anteriors anys de guerra civil només va morir de tuberculosi un home de 65 anys, i que durant els dos anys posteriors, 1940 i 1941, tampoc va morir ningú d'aquesta malaltia.

També les dades de 1932, en període de pau, són especialment negatives. La causa fou l'elevada mortalitat infantil; quatre nois i quatre noies menors de 10 anys.

Si restem les dades de les taules dels naixements i de les defuncions, obtenim els saldos vegetatius de la població de la vila. El saldo de tot el període és negatiu. Es van produir 2 defuncions més que naixements. Si no contéssim l'extraordinari nombre de naixements de 1940 el saldo negatiu encara seria molt superior: 23 defuncions més que els naixements.

⁵ Elaboració pròpia pel que fa a Torredembarra i la resta de dades extretes del llibre d'Anna Cabré.

Taula 1.7. **Evolució del saldo vegetatiu de la població entre 1930 i 1940**

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
13	15	-3	6	4	1	-4	-10	-8	-37	19

Els saldos vegetatius dels tres anys de guerra són tots negatius, 22 defuncions més que naixements en total, i encara és més extraordinàriament negatiu el de 1939. Les dificultats materials i sanitàries pròpies del primer any de la postguerra van causar més morts a Torredembarra que la pròpia guerra. La mala alimentació i la manca d'atenció sanitària i de medicines van ser més mortals que la guerra mateixa entre la població civil.

Descens de l'esperança de vida

Pel que fa a l'esperança de vida, el 1936 va ser l'any en el que l'esperança de vida va ser la més elevada de tota la història fins aleshores: 72,20 anys per a les dones i 68 per als homes. Mentre que l'esperança de vida el 1943 era de 65 anys per a les dones i 56,92 per als homes.

Taula 1.8. **Esperança de vida a Torredembarra durant el període de 1930 a 1943⁶**

ANY	Edat mitjana homes	Edat mitjana dones	Edat mitjana total
1930	58,05	62,38	59,70
1931	56,37	70,23	66,16
1932	52,00	52,68	52,33
1933	51,88	65,64	58,76
1934	43,11	73,56	62,60
1935	54,64	58,30	56,03
1936	68,00	72,20	70,58
1937	62,06	76,92	69,49
1938	66,12	63,12	64,65
1939	51,76	71,14	61,45
1940	58,66	59,83	59,24
1941	58,09	63,00	60,54
1942	59,05	66,87	62,95
1943	56,92	65,00	60,95

La guerra va fer baixar força l'esperança de vida: gairebé 12 anys menys de vida podien esperar viure els homes torrencs de 1943 que els torrencs de 1936. I les dones també en foren perjudicades, la seva esperança de vida va baixar en 7 anys. I això sense comptar les víctimes directes de la guerra civil. El descens de l'esperança de vida va ser l'efecte més important de la guerra sobre la població de Torredembarra.

⁶ Elaboració pròpia a partir de les dades del registre municipal.

El moviment migratori⁷

Fins l'any del començament de la Guerra Civil es va produir un cert moviment migratori de la població torrenca. En general, el saldo migratori fou negatiu. Només durant l'any de 1932 el saldo migratori fou positiu en 54 persones. La resta dels anys dels que tenim informació es van produir més baixes de residents que altes. No es compten en aquests moviments els refugiats que vingueren a la vila durant els anys de guerra, que estudiarem en un altre apartat, ni els soldats que vingueren en algun moment a defensar la vila o a ajudar el front,⁸ ni els absents que pel mateix motiu no hi residien de fet, però mantenien la seva residència de dret, com per exemple, els soldats que es trobaven al front o els veïns que fugiren per por. En el padró municipal només es compten oficialment com a baixes de residència de l'any 1936 les 5 monges i un capellà, que van marxar del poble amb el vist-i-plau de les autoritats republicanes.

Taula 1.9. Els moviments migratoris a Torredembarra entre 1931 i 1938

ANY	1931	1932	1933	1934	1936	1937	1938	Total
Altes	42	90	60	54	26	23	3	298
Baixes	65	35	88	93	43	36	2	362
Saldo	-23	55	-28	-39	-17	-13	1	-64

La major part dels nouvinguts a la vila eren funcionaris, com mestres, guàrdies nacionals republicans o carrabiners i les seves famílies. Les dones i els fills eren més de la meitat de les persones que migraven. Per exemple, l'any de 1932 dels saldo positiu de 54 persones, 34 eren o dones que es dedicaven a fer exclusivament de mestressa de casa o fills menors d'edat que no podien treballar encara. Això representava el 63 % del saldo migratori.

El moviment migratori durant aquests anys va ser de molt poca importància. Suposava entre un 1 % i un 2 % del total de la població de la vila. La crisi econòmica dels primers anys i la guerra després no afavorien els moviments migratoris de caire econòmic interns.

⁷ Als documents de l'arxiu municipal falten totes les dades del padró municipal de l'any 1935. Les dades de 1938 i les de 1939 que les va recopilar el primer ajuntament franquista són molt incompletes i per tant no aporta gairebé informació.

⁸ Hi havia soldats que vigilaven la costa, l'anomenada unitat de la DECA, i també un a espècie de campament a la finca de Babilònia en el que es rentava la roba dels soldats del front i també servia d'intendència de les brigades internacionals, segons alguns testimonis de la vila.

Els absents durant la guerra: els fugitius.

Tant els soldats que van anar al front, com les persones que van fugir per por de patir persecució per ser de dretes, van ser registrats als padrons municipals com a absents. Els que havien fugit van ser investigats i els seus béns van ser incautats. Els familiars que van romandre a la vila van ser interrogats sobre la localització dels seus parents fugits. Curiosament, només el rector, Mossèn Boronat, i les monges van ser autoritzades formalment a marxar de la vila i per això se'ls va donar de baixa en el padró de 1937, en canvi els soldats i els fugits sempre van ser comptabilitzats com a veïns de dret, però absents.

En el padró de finals de 1936 ja figuren algunes famílies fugides que havien sigut membres significats de la dreta sociològica, empresaris i grans propietaris:

Sivestre⁹ i Baldomero Morros i Mercadé, propietaris d'una empresa de fabricació de botes.

Esteve Huguet Borràs, comerciant i propietari important de la vila, i la seva família, 11 membres en total.

Josep Brulles Jasans, paleta i empresari de la construcció.

Josep Maria Bofill, metge, amb 7 membres de família.

Josep Virgili i Virgili, constructor.

Josep Fortuny Biscamps, propietari d'una fàbrica de terrissa.

Els regidors van acordar “*que siguin cridats els familiars de Josep Brulles Jasans, Josep Virgili Virgili i Josep Fortuny Biscamps perquè informin a aquesta Corporació del lloc on es troben actualment i motius que tingueren per ausentar-se de la població faltats del corresponent permís*”.¹⁰

Les autoritats municipals van denunciar¹¹ a les autoritats superiors la desaparició injustificada d'aquells vilatans perquè els seus familiars van dir que no sabien on eren. Aleshores es van incautar dels béns dels que havien fugit.

També figurava com absent el rector de Barri Marítim Estanislau Sans Hortonedà i la seva minyona Ramona Besora. El rector va morir assassinat a Maspujols, el seu poble d'origen on havia buscat refugi. És un cas molt desgraciat perquè el rector de la parròquia de dalt la vila, mossèn Boronat, va ser tractat amb força respecte. També figurava com absent mossèn Jaume Espí Roig que era el vicari de la parròquia i fill de la vila, el qual va poder salvar la seva vida, fugint a Barcelona gràcies a l'ajut de dirigents revolucionaris que no volien fer cap mena de matança de persones.

En total sumen unes 27 persones les que van fugir de la vila per motius polítics en iniciar-se la guerra civil. Com veurem més endavant, algunes altres que es van quedar al poble van perdre la vida pocs mesos després del començament de la guerra.

⁹ Es va refugiar sense la seva família a Sant Hilari de Sacalm, segons testimoni del seu fill Esteve Morros Farré. (Testimoni personal del 5 novembre de 2009). Fins i tot, va fer algun viatge d'amagat al poble durant la guerra.

¹⁰ AMTO. Fons municipal. Acta del ple municipal del dia 31 de desembre de 1936. Signatura topogràfica: 44. Aquestes persones van fugir deixant la resta dels seus familiars al poble. Com hem vist, els Huguet i els Bofill, en canvi, van marxar amb la família sencera.

¹¹ AMTO. Fons municipal. Acta del ple municipal del dia 7-1-1937. Signatura topogràfica: 44.

Reunió del Tribunal Popular

A l'Audiència es veié ahir la causa seguida contra Antoni Morros Mercadé i Sergi Lucas Teixell, veïns de Torredembarra, per suposades activitats feixistes. Actuà de fiscal Ramon Vaquer i de defensor el lletrat Jaume Foraster.

Presidí el president Francesc Mur, i el Tribunal estava compost pels companys Safont, Forés, Cortat, Marrugat, Tomàs, Batista. Flores i Pantoja.

El fiscal en les seves conclusions provisionals, demanava per als processats un any i mig de reclusió. Després del transcurs del judici quines proves foren favorables als processats, el fiscal modificà les conclusions demanant per Antoni Morros, quatre mesos de reclusió amb abonament del temps que porten detinguts i 500 pessetes de multa. Per a Sergi Lucas, que se'l posés a disposició del conseller de Defensa i també 500 pessetes de multa.

El defensor en el seu informe sollicità la lliure absolució.

El Tribunal, després de del·lberar, condemnà a Antoni Morros a quatre mesos de reclusió amb l'abonament del temps que ha estat detingut, i a Sergi Lucas posar-lo a disposició del conseller de Defensa per anar a un Hospital del front.

En el padró municipal de 1937 hi figuren 200 veïns absents, 155 homes i 45 dones. Però en aquests casos no s'especifica el motiu, que per a uns seria el front com a soldat, i per a altres seria la busca de més seguretat o millora del nivell de vida, encara que no en coneixem els motius exactament.

Els fugitius després de la guerra.

La fugida de torrencs per motius polítics es tornà a produir en acabar la guerra civil. Aleshores foren alguns dels defensors de la República els qui degueren buscar refugi fora de la vila. En aquest cas la majoria fugí a l'estranger.

Els nacionals van perseguir els republicans de la vila que havien tingut algun paper polític durant el període republicà. Van ser 64 els torrencs que apareixien en la llista elaborada pels franquistes en els papers de la Causa General. El 31 de gener de 1945, quan havien passat sis anys des que els nacionals entressin a Torredembarra, encara 21 torrencs estaven en situació de busca i captura.

Aquests són els noms dels torrencs fugitius que encara perseguia la policia franquista el 1945 i dels que l'alcalde en donava compte de la seva desaparició:¹²

Francesc Blanch Bosch, mestre i director de les escoles Antoni Roig i inspector en cap d'educació de la província de Tarragona, de 38 anys, fugit a França.

Josep Maria Camps Soler, de 32 anys. "*Yerno del cabecilla Farrás*" era l'acusació en el seu informe a la Causa General.

Ferran Figuerola Pannou, serraller de 48 anys.

Pau Fontanilles Miracle, de 21 anys. "*Peligroso y terrorista*", segons la policia franquista.

Antoni Fortuny Miracle, de 50. Conserge del Col·legi Antoni Roig.

Joan Gibert Cañellas, de 32 anys.

Zacaries Gibert Morros, de 38 anys. "*Asesino peligrosísimo en Vilanova*", el qualificava l'informe de la Causa General.

Josep Gibert Sallarés, de 62 anys, que va morir a França.

Ramon Gomà Malla, de 41 anys, veterinari del poble. Acusat de "*Peligroso y envidioso*".

Anton Gras Pagès, de 45, fugit a França. En va tornar molts anys després.

Joan Guàrdia Samaniego, de 23 anys.

Josep Maimó Molins, de 40, de la "*columna de la muerte*", l'acusava l'informe.

Miquel Mestres Aviñó, de 50 anys. Antic secretari local i dirigent republicà d'esquerres.

Magí Montserrat Romeu, de 22 anys.

Antoni Panadès Figuerola, de 28 anys.

Fidel Parés Cabré, de 39 anys.

Salvador Pérez Auqué, de 48 anys. "*Peligroso y borrachín*".

Joan Pujol Casasús, de 24 anys.

Josep Reverté Papiol, boter de 40 anys.

Lluís Suñé Papiol, de 28 anys. "*Asesino peligrosísimo*".

Enric Vallverdú Nin, de 46 anys, "*peligrosísimo*" deia l'informe policial.

A l'exili s'hi afegiren alguns dels familiars més directes dels que eren perseguits pels franquistes.

¹² AMTO. Fons municipal. Correspondència municipal de Torredembarra (1931-1945). Signatura topogràfica: 251.

2. REFUGIATS A TORREDEMBARRA DURANT LA GUERRA CIVIL.

ELS REFUGIATS I EVACUATS ENTRE 1936 I 1939

El fet que Catalunya durant els primer mesos de la guerra civil restés lluny del front de la guerra va convertir-la en lloc d'acollida de gent que fugia dels llocs conquerits pels rebels franquistes, o convertits en línia de front i, per tant, inhabitables. L'arribada de refugiats a Catalunya va ser d'un volum molt important, fet que va portar dificultats al proveïment de les seves necessitats. El govern de la Generalitat calculà que a finals de 1936 hi havia uns 300.000 refugiats a tota Catalunya, la majoria a la ciutat de Barcelona. A finals del 1937 es calculava en 700.000. A finals de 1938 devien ser uns 820.000.

Per altra banda, a finals de 1937 a tot el Tarragonès hi havia 2.156 refugiats, mentre que el desembre de 1938 n'hi havia 8.924. L'evolució de la guerra civil va fer augmentar el nombre de refugiats progressivament. Els primers provenien de Madrid, ciutat en poder dels republicans, però gairebé aïllada en el centre de la península i amb l'exèrcit franquista ben a prop seu. A partir de la primavera de 1937 van començar a arribar refugiats del País Basc i d'Andalusia, on l'exèrcit franquista ja havia vençut. A partir de la meitat de 1938 la proximitat del front de guerra va fer augmentar el nombre de refugiats i el de soldats residents ocasionalment a Torredembarra.

De fet, encara que la major part dels refugiats era composta per població infantil, gent gran i població femenina, es calcula que entre un 10 % i un 12 % dels refugiats a Catalunya eren homes amb capacitat per treballar. A Torredembarra hi van arribar 11 refugiats entre 15 i 65 anys en edat de treballar, el que representava el 7,58 % del total de refugiats dels anys 1936 i 1937. Els representants dels sindicats i dels partits polítics que governaven el municipi van provar de donar feina als refugiats capaços de treballar. Alguns ho van fer i van suplir en el lloc de treball els torrencs que es trobaven al front.

El dia 25 de novembre de 1936 arribaren a Torredembarra¹³ un primer grup de 34 refugiats procedents de Madrid; eren exclusivament nois i noies menors d'edat als que havien tret de Madrid, tot esperant que l'aixecament militar franquista durés poc temps. Aquell dia van arribar 26 nens i 8 nenes. El més gran tenia 14 anys i el més petit tot just 3 anys. El grup de nens madrilenys va ser reunit per la *Federación Nacional de Pioneros* i presentat al *Comité de Auxilio del Niño* de la *Junta de Defensa de Madrid*, la qual va fer una fitxa de cada nen o nena en la que hi constava el lloc de naixement, el nom, cognoms i edat del nen i el lloc on s'evacuava¹⁴. El grup de 34 nens que van ser portats a Torredembarra va ser

¹³ Les dades de Torredembarra utilitzades per fer aquest treball són extretes dels diversos padrons de Torredembarra i de les seves actualitzacions. Els padrons municipals de 1936 i 1937 proporcionen també una informació força completa: els noms, l'edat, la professió i la procedència de cada un dels refugiats arribats aquells anys. En canvi el padró de 1938 no en porta cap informació perquè ja fou fet pel primer ajuntament franquista. A l'Annex 1 es pot trobar la llista de tots els refugiats i refugiades que es registraren als padrons municipals.

¹⁴ AGA. *Presidencia*, 17.12. Signatura topogràfica.: 51/21109. Només es conserven, però, les fitxes de 7 dels nens evacuats a Torredembarra: Pilar Frutos Creus, de 5 anys, Milagros Frutos Creus, de 4 anys, Soledad Fernández Sanz, de 5 anys, Fidel Aranda Pascual, de 5 anys, Bonifacio Hermida Fernández, de 12 anys, Vicente Díez Parra, de 9 anys i Julio Díez Parra, de 7. En elles hi consta la *Federación Nacional de Pioneros* com l'organització que va organitzar l'expedició. La seva destinació inicial, segons la fitxa, era a Barcelona i estava prevista la seva sortida per al dia 22 de novembre de 1936. Hi devia haver algun canvi d'última hora i les fitxes no es van rectificar.

reunit a un col·legi de Madrid i traslladat a l'estació d'Alcázar de San Juan, des d'on en tren, via València,¹⁵ va arribar a Tarragona el dia 26 de novembre. Un cop allí, els van dur en autobús a Torredembarra. A la sala de plens de l'ajuntament foren escollits per les famílies torrenques que els van acollir a casa seva. L'alcalde cinc dies abans havia ordenat fer un pregó animant la població a acollir els nens i les nenes madrilenys.

El gruix dels refugiats que arribaren a Torredembarra, i a Catalunya,¹⁶ durant la guerra foren infants. A finals de 1938 es calculava en 400.000 els menors de 15 anys refugiats a Catalunya, el que representava aproximadament la meitat de tota la població refugiada. A Torredembarra era gairebé el 55 % dels refugiats. Les expedicions de nens i nenes que eren evacuats de les seves ciutats en guerra foren molt importants en nombre. En alguns casos fins i tot van ser evacuats a altres països, com França o Rússia. Organitzacions sindicals, polítiques i benèfiques, tant nacionals com internacionals, promovien aquestes expedicions de nens evacuats.

El dia 12 de desembre de l'any 1936 van arribar tres famílies madrilenyes, composades cada un d'elles per una mare i fills o filles o nebots. En total eren 11 refugiats. L'ajuntament va poder auxiliar-los sense gaire problemes. Les va instal·lar a la caserna de la Guàrdia civil i els va pagar totes les despeses de tot tipus: habitatge, alimentació, vestit o medicines.

Durant l'any 1937 no van parar d'arribar refugiats. Van arribar 83 nous refugiats, segons consta en el padró municipal. En total, segons les dades de la Generalitat, els refugiats empadronats a Torredembarra a finals de 1937 eren 134. A tots ells l'ajuntament i la Generalitat els van socórrer en totes les seves necessitats.

El mes de gener de 1937, el dia 15, va arribar una família composta per l'avi vidu de 83 anys, la filla de 27 i el nét de 2 anys, procedents de Madrid.

El mes de febrer arribaren tres famílies més de Madrid: el dia 11, 4 dones madrilenyes i 3 menors més, el dia 20 dues dones i un noi. En total durant el mes de febrer vingueren 9 refugiats tots madrilenys.

L'arribada de refugiats va continuar durant el mes de març de 1937. Tres famílies madrilenyes amb 2 nens i 2 dones el dia 28, i 2 dones i tres menors el dia 20. Va acabar el mes amb l'arribada de dues dones més el dia 16. En total la xifra de nous refugiats va pujar a 11 més.

Durant el mes d'abril només arribaren 2 famílies amb 7 persones refugiades procedents de Madrid en diferents dies.

El mes de setembre de 1937 arribaren gent d'altres parts d'Espanya que fugien de la guerra: 3 famílies basques que sumaven 11 refugiats. També arribà una jove mare madrilenya amb el seu fill de menys d'un any.

¹⁵ Testimoni d'Alejandro Riaguas Crespo, un d'aquells nens que encara vivia a Torredembarra el dia 9 d'abril de 2010, quan va ser entrevistat.

¹⁶ Les dades dels refugiats a Catalunya són extretes de SERRALLONGA i URQUIDI, Joan (2004): **Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra. 1936-1939**. Editorial Base. Barcelona

El mes d'octubre es va produir una arribada important de refugiats. A principis del mes,¹⁷ una família basca de 6 membres i una família asturiana de 4 membres. A meitat de mes, arribaren per primer cop refugiats andalusos, 5 famílies o 18 refugiats, de Torremolinos (Màlaga) i un matrimoni de Cadis. En total arribaren durant el mes d'octubre 30 refugiats més.

A finals del mes de novembre de 1937 va arribar una altra família de Torremolinos formada per la mare i una filla.

Entre 1936 i 1937 Torredembarra va acollir 136 refugiats segons consta en els padrons municipals. D'aquests, 12 madrilenys van marxar a viure a un altre lloc durant aquell mateix any. Per això a finals del 1937 hi figuraven només 124 refugiats en el padró d'aquell any.

Dels refugiats arribats fins a finals de 1937, el 68,27 % eren originaris de Madrid; el 11,72 %, de Torremolinos; el 9,65 %, del País Basc; el 2,75 %, procedien d'Astúries i 12 restants, el 7,61 %, eren d'altres llocs diversos.

Durant l'any 1938 augmentà el cens de refugiats, però el padró municipal d'aquell any no ho registrà perquè ja fou fet per la nova administració municipal franquista que es formà després del 17 de gener amb l'entrada dels nacionals a la vila. Però, encara que no en coneixem les seves dades personals ni el seu origen, sabem per altres fonts que aquell any el nombre de refugiats va passar dels 136 als 181 del mes d'octubre, que va ser la xifra màxima de refugiats a Torredembarra¹⁸ registrada en els documents oficials.

Diversos testimonis locals afirmen que durant l'any 1938 fou important el nombre de refugiats que procedien de Tortosa i de les Terres de l'Ebre. Aquell any va tenir lloc la decisiva i cruenta batalla de l'Ebre. A finals del mes de novembre la Generalitat tenia censats i donava ajut econòmic a Torredembarra a 172 refugiats.

Durant els anys de guerra es produí força moviment entre els refugiats. Per exemple, alguns nens van ser reclamats pels seus pares que havien trobat refugi en altres llocs, com és el cas del pare de les nenes Victoria i Alexandra Béjar Giménez que el juliol de 1937 van haver de traslladar-se a Alguaire (Lleida) on residia el seu pare¹⁹. També va marxar a València durant aquest mes la refugiada Rosa Pérez Pardo Díaz. El desembre de 1937 van marxar 12 dels refugiats subvencionats a Torredembarra. L'octubre de 1938 fou el mes amb el nombre més alt, 181, de refugiats censats oficialment. Això suposava el 8% de la població de la vila.

¹⁷ En el padró municipal no s'especifica el dia.

¹⁸ Les xifres que donen altres autors coincideixen força amb aquestes dades. Joan Serrallonga aporta xifres de refugiats a Torredembarra molt similars en la seva obra ja citada.

¹⁹ AMTO. Fons municipal. Correspondència municipal (1935-1942). Signatura topogràfica: 251.

Taula 2.1. Arribades de refugiats durant la guerra civil a Torredembarra²⁰

Data	Altes de refugiats ²¹	Baixes de refugiats	Saldo	% respecte a la població total
Novembre de 1936	31	0	31	
Desembre de 1936	29	0	60	2,4 %
Gener de 1937	3	0	63	
Febrer de 1937	13	0	76	
Març de 1937	11	0	87	
Abril de 1937	7	0	94	
Maig de 1937	?	?	101	
Juny de 1937	?	?	98	
Juliol de 1937	?	?	92	
Agost de 1937	?	?	102	
Setembre de 1937	12	8	106	
Octubre de 1937	35	?	145	
Novembre de 1937	?	?	136	
Desembre de 1937	?	?	134	6,2 %
Gener de 1938	?	?	133	
Febrer de 1938	?	?	132	
Març de 1938	?	?	127	
Abril de 1938	?	?	98	

²⁰Les dades dels mesos de l'any 1938 són extretes de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Fons del Departament de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat, Ajuda al Refugiat, unitats 1818, 1980 i 2143. No s'han trobat dades del desembre de 1938

²¹No coneixem les dades exactes de les altes i baixes mensuals de tots els mesos del període de guerra.

Maig de 1938	?	?	105	
Juny de 1938	?	?	154	
Juliol de 1938	?	?	158	
Agost de 1938	?	?	164	7,2 %
Setembre de 1938	?	?	-----	
Octubre de 1938	?	?	181	8%
Novembre de 1938	?	?	172	

Taula 2.2. **Dades d'edat i sexe dels refugiats arribats a Torredembarra entre 1936 i l'octubre de 1937²²**

Edat	1936		1937		Total	%
	Home	Dona	Home	Dona		
0-14	30	13	25	11	79	54,50 %
15-20	0	1	1	7	9	6,2 %
21-45	1	10	3	19	33	22,76
46- ?	2	3	8	11	24	16,55 %
Total	33	27	37	48	145	100 %

²² Les dades sobre els refugiats arribats el 1938 no es tracten en aquesta taula perquè la informació que en tenim és incompleta, ja que no van ser incloses en el padró municipal a començament del 1939. Van ser les autoritats franquistes qui van fer el padró final de 1938.

L'ACOLLIDA DELS REFUGIATS

A aquesta població refugiada calia donar-li aliment, vestit, casa i, en el cas del gran nombre de nens i nenes, educació a les escoles catalanes, per tal que poguessin fer una “vida normal”.

Era una dificultat considerable auxiliar de forma adequada tota aquesta quantitat de gent. A Torredembarra, l'Ajuntament fou la primera institució a preocupar-se del benestar dels refugiats. Els va facilitar menjar, medicines, vestit, habitatge i, a partir de 1937, va encarregar-se de repartir el subsidi econòmic de dos pessetes per dia i per refugiat que pagava la Generalitat per mitjà de la institució d'Ajuda al Refugiat del Departament de Sanitat i Assistència Social.

Els primers en arribar en un grup important foren, com ja s'ha dit, els 34 nens i nenes de Madrid arribats el mes de novembre. Van ser acollits per famílies torrenques que els van anar a recollir a l'ajuntament.²³ L'alcalde Salvador Pérez Auqué el dia 21 de novembre de 1936, uns quants dies abans de la seva arribada, havia fet un comunicat a la població que deia: “*A fi d'atendre el prec del Comitè d'Ajuda als Refugiats, tots els que desitgin recollir algun infant dels refugiats, que passin per les oficines municipals.*”²⁴

El grup de nens i nenes madrilenys van arribar en tren a l'estació de Tarragona i des d'allí foren distribuïts en autobusos a diferents pobles de la província. Coneixem algunes famílies torrenques que acolliren aquests nens.

	NEN O NENA REFUGIAT	CASA D'ACOLLIDA ²⁵
1	Fidel Aranda Pascual	Cal Vicens
2	Alejandrina Béjar Giménez	?
3	Abilio Calvo Nava	Cal Figuerola
4	Gloria Calvo Nava	Cal Figuerola
5	Miguel Calvo Nava	Cal Figuerola
6	Pablo Calvo Nava	Cal Figuerola
7	Julio Díez Parra	Cal Pau Fontanilles, recader
8	Vicente Díez Parra	Ca la Margarita Nin (Carrer A.Roig)

²³ Cinc o sis d'aquests nens i nenes van ser adoptats per les mateixes famílies en acabar la guerra. Encara avui dia viuen a Torredembarra alguns d'aquests madrilenys arribats el novembre de 1936

²⁴ AMTO. Fons municipal. Correspondència municipal. Signatura topogràfica: 251.

²⁵ Informació facilitada pel que fou aleshores un nen madrileny refugiat i ara un torrenc de tota la vida, l'Alejandro Riaguas i Crespo.

9	Saturio Sancho Esteban Heredia	?
10	Soledad Fernández Sanz	?
11	Carmen Frutos Creus	Cal Llovet (Carretera de Barcelona)
12	Pilar Frutos Creus	Cal Ballester, molí de farina (Carrer A. Roig)
13	Milagros Frutos Creus	Cal Ballester, molí de farina (Carrer A. Roig)
14	Dolores Fernández Chacón	?
15	Bonifacio Hermida Fernández	Cal Petxina
16	Mercedes Herrera Sánchez	Cal Peret de la mort
17	Manuel Herrera Sánchez	Cal Rem (Carrer Baixada Sant Antoni)
18	Eustaquio Herrera Sánchez	Cal Rialcalces
19	Antonio Herrera Sánchez	Cal Mosquit
20	Antonio Ledesma Hermida	Cal Vallverdú
21	Enrique Ledesma Hermida	?
22	Manuel Ledesma Hermida	?
23	Ramón Martín Porres	Ca la Marina (Carrer Eduard Benot)
24	Daniel Martínez Arroyo	?
25	Faustino Martínez Arroyo	?
26	Alfredo Martínez Estévez	Ca la Mundeta
27	Luis Martínez Estévez	Cal Pentinat i Cal Jaime Fortuny
28	Martín Martínez Estévez	Cal Pep Sagal (Carrer Freginal)
29	María Miranda Esparza ²⁶	Ca la Rosalia modista

²⁶ Pocs mesos després va venir també la seva germana Julia Miranda. Testimoni d'Alejandro Riaguas.

30	Biemvenido Ortega Arista	?
31	Enrique Ortega Arista	?
32	Alejandro Riaguas Crespo	Cal Joan Fortuny Mercadé (Carrer A.Roig, 6, segon pis)
33	Saturio Riaguas Crespo	Cal veterinari Gomà Malla (Carrer A.Roig, 6 primer pis)
34	Fernando Rodríguez Garriga	Cal Ma del Po

Poc després van començar a arribar famílies senceres o incomplertes. Normalment eren composades de la mare, els fills i, a vegades, els avis. Entre els refugiats adults gairebé no hi va haver cap pare perquè estaven mobilitzats²⁷. Les primeres famílies de refugiats arribades van ser acollides a la caserna de la Guàrdia civil, a la plaça del Castell, aprofitant que els guàrdies havien estat traslladats tots a Tarragona durant els primers mesos de la guerra.

També van ser utilitzades com a residència per als refugiats algunes cases expropiades de gent de dretes:

- la casa situada al carrer Joan Güell número 14, 2n pis, propietat de Consolació Puig Querol,²⁸ que va ser expropiada i ocupada des de principis de 1937.
- la casa propietat de Joan Valls Cañellas al carrer Major, 15, primer pis.
- la casa de Gabriel Guardiola Pàmies de la plaça de la Vila, 1, baixos.
- la rectoria (mossèn Joaquim Boronat) del carrer Joan Güell, 16.
- la casa de Federico Fondevila del carrer Eduard Benot, 11

El mes de desembre de 1936 ja estaven totes aquestes cases ocupades per famílies refugiades.

Altres cases van acollir refugiats més tard, com:

- la casa del carrer Antoni Roig, durant el mes d'agost de 1939 que va acollir quatre famílies de Santander.

Durant els primers mesos de l'arribada de refugiats, a finals del 1936 i principi de 1937, l'Ajuntament va destinar una part del seu pressupost a ajudar-los. Els regidors havien aprovat un impost directe extraordinari per a lluitar contra l'atur i per a defensa. Aquests diners els va permetre avançar l'ajut als refugiats abans que la Generalitat enviés els seus subsidis. També van establir uns impostos indirectes especials per atendre a la defensa i als refugiats. Per exemple, hi destinaven el 7% de l'import de la carn de porc. Encara el mes

²⁷ En els documents només apareix el nom d'un refugiat que treballava en les fortificacions i que cobrava un sou de 60 pessetes setmanals. Es tracta del refugiat Higinio Cotello. Encara que en el mateix document es diu que hi ha altres casos semblants (AMTO. Fons municipal. Acta del 19-8-1937. Signatura topogràfica: 46).

²⁸ AMTO. Fons municipal. Acta municipal del dia 29-4-1937. Signatura topogràfica:46.

de febrer de 1938 es va crear un altre impost de l'1 % sobre el valor de la pesca i el 1 % de la seva venda en les peixateries.²⁹

A partir de febrer de 1937 van començar a arribar els ajuts de la Generalitat que l'Ajuntament repartia entre els refugiats d'una manera prudent. En lloc de donar-los les dues pessetes per dia previstes i enviades per la Generalitat, els donava la meitat i així va poder fer front a l'arribada imprevista de nous refugiats i als endarreriments i irregularitats en els pagaments de la Generalitat. Cal tenir present, per exemple, que el primer ajut econòmic no va arribar fins el febrer de 1937 o que la Generalitat no va pagar les despeses dels refugiats del mes d'octubre de 1937, com ja s'ha dit, fins el dia 28 de febrer de 1938, o les del mes de febrer de 1938 no va pagar-les fins el mes de juny. En el pressupost municipal de Torredembarra de l'any 1937 es preveia que la Generalitat faria arribar a l'ajuntament 50.000 pessetes per atendre les necessitats dels refugiats que es trobaven a Torredembarra durant aquell any. Els càlculs es van quedar curts perquè les necessitats pujaren a 72.716 pessetes.

Aquesta política municipal prudent, però, no va ser ben entesa per tots els refugiats. Així la refugiada Trinidad Romero Mengual, que portava només cinc mesos aquí, el novembre de 1937 es va queixar a les autoritats catalanes de què l'Ajuntament de Torredembarra només els donava la meitat de l'ajut econòmic que proporcionava la Generalitat³⁰. Tenia quatre fills i potser per aquest motiu es va queixar. Li donaven 40 pessetes cada 8 dies, 1 pesseta per dia i persona. El Delegat en Cap del Comissionat d'Assistència Social als Refugiats de Tarragona va donar-li la raó i va amenaçar els regidors de Torredembarra “*Si continuen aquestes denúncies, em veuré obligat a denunciar-les al nostre Comissari*”³¹.

Les relacions entre els regidors i els refugiats van patir un altre conflicte els primer mesos de 1938. L'Ajuntament es va queixar que els refugiats no col·laboraven el suficient en l'organització del repartiment del racionament. El mes d'abril el ple municipal fa constar la seva queixa de què els refugiats no s'havien posat d'acord per nomenar el seu representant, que havia de signar les racions de menjar que es feia arribar a les famílies refugiades. Els regidors van amonestar-los oficialment i el van amenaçar de denunciar-ho a la Delegació comarcal si es demostrava que era per negligència seva.

El subsidi de la Generalitat per a l'assistència als refugiats es va fer efectiu des del novembre de 1936 fins al mes d'agost de 1938, encara que amb força retard en tots els mesos. En total va sumar 112.411,38 pessetes segons les dades de l'Assistència Social de la Generalitat. Els subsidis als refugiats de l'últim trimestre de 1938 no van poder arribar a temps a l'Ajuntament de Torredembarra.

L'ajuntament també es va preocupar de que tots els nens refugiats fossin escolaritzats, quan es van adonar que la guerra anava per llarg. Alguns van anar a l'escola Antoni Roig i altres reberen l'educació primària a una aula habilitada per a ells a l'Hospital, aprofitant les aules de l'escola de les monges. Dues monitores madrilenyes, la Teresa i la Paz, que havien vingut amb ells, eren les encarregades d'atendre'ls a l'aula. L'Ajuntament els pagava un petit sou.

²⁹ El mes de gener de 1938, per exemple, es va obtenir 3206,75 pessetes dels pescadors i 3815,20 pessetes de les peixateries. Però no tots els mesos van ser tan profitosos en la pesca ni en la seva venda.

³⁰ AMTO. Fons municipal. Correspondència municipal. Signatura topogràfica: 251.

³¹ *Ibidem*.

Taula 2.3. NOMBRE DE REFUGIATS A TORREDEMBARRA I AJUT ECONÒMIC DE LA GENERALITAT (Dades de la Conselleria de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat)

MES	ANY 1937 NOMBRE DE REFUGIATS	ANY 1937 SUBSIDI DE LA GENERALITAT EN PESSETES	ANY 1938 NOMBRE DE REFUGIATS	ANY 1938 SUBSIDI DE LA GENERALITAT EN PESSETES
Gener	-----	-----	133	8188,00
Febrer	-----	3956,00	132	7266,00
Marc	-----	1706,00+3888,00	127	5889,51
Abril	-----	----	98	2574,07
Maig	101	6250,00	105	4896,25
Juny	98	5880,00	154	5409,80
Juliol	92	5600,00	158	7531,05
Juliol	92	5600,00	158	7531,05
Agost	102	5454,00	164	8066,70
Setembre	102	6120,00	174	-----
Octubre	135	7602,00	181 ³²	-----
Novembre	136	7908,00	172 ³³	-----
Desembre	134	8226,00	172	-----
Total de l'ajut facilitat per la Generalitat per a socórrer els refugiats de Torredembarra entre 1937 i 1938				112.411,38 pessetes

³² Aquesta dada no es troba a l'Arxiu Nacional de Catalunya sinó a la documentació de la Hisenda municipal de Torredembarra, a AMTO: Fons municipal. Hisenda municipal. Signatura topogràfica: 332.

³³ Ibídem

Taula 2.4. AJUTS ECONÒMICS DE L'AJUNTAMENT ALS REFUGIATS DE TORREDEMBARRA³⁴ (SUBSIDI, MEDICINES, COMESTIBLES I ALTRES, PAGATS PER ENDAVANT PER L'AJUNTAMENT

MES	ANY 1937	ANY 1938
Gener	-----	4826,35
Febrer	1112,50	4747,25
Març	-----	3431,00
Abril	3938,05	3030,75
Maig	471,55	2521,00
Juny	4513,89	-----
Juliol	3491,80	-----
Agost	1905,00	-----
Setembre	2900,35	-----
Octubre	3887,65	-----
Novembre	3421,30	1648,05
Desembre	5065,50	-----
Total de l'ajut municipal als refugiats		46.482,69 pessetes

³⁴ Aquestes quantitats són les que es troben en la documentació que s'ha conservat. Evidentment és incompleta, però es força indicativa del volum de l'ajut de Torredembarra a la població espanyola refugiada que va acollir en aquelles circumstàncies.

ELS REFUGIATS EN ACABAR LA GUERRA

En acabar la Guerra Civil, els refugiats van perdre l'allotjament i l'ajut econòmic tant el municipal i com el de l'Estat. La majoria de les famílies van tornar als seus llocs d'origen o devien anar a l'exili perquè les cases que ocupaven van tornar als seus amos. En alguns casos, durant els tres primers mesos del govern municipal franquista, van rebre algun ajut econòmic per desplaçar-se al seu lloc d'origen o fins i tot per poder sobreviure. Per exemple, el febrer de 1939 l'ajuntament va donar 7 pessetes diàries durant una setmana a la refugiada Matilde Lailla.³⁵ El mes d'abril l'ajuntament va donar a Faustino Herrera Galera, que havia vingut de Madrid a recollir els seus quatre fills refugiats a Torredembarra, 10 pessetes "*para que pueda regresar a Madrid con sus cuatro hijos de donde salieron evacuados a esta villa.*"³⁶

Pel que fa als nens madrilenys acollits per famílies torrenques, van continuar uns mesos, fins el setembre de 1939, amb les seves famílies d'acollida, excepte alguns que, com ja acabem de veure'n un exemple, van ser recollits pels seus pares o parents. De fet, el setembre de 1939 el secretari municipal del nou ajuntament franquista, Pascual García Blasco, va rebre 50 pessetes per "*entregar los 14 refugiados de Madrid al Asilo de Pueblo Nuevo (Barcelona).*"³⁷ Van estar en aquell lloc uns dos dies i després els traslladaren en tren a Madrid. Allí els van repartir entre els seus familiars. Van publicar en els diaris locals els noms dels nens i nenes dels pares dels quals no en coneixien la seva residència. Aquest és el cas que li va passar a Alejandro Riaguas Crespo.

Durant aquests mesos primers després de la guerra, els nens madrilenys feien la vida normal al poble. Fins i tot, el 23 d'agost de 1938 Teresa Romeu Gatell, que en tenia acollit un d'ells, va haver de pagar una multa de 15 pessetes "*por el completo abandono en que tiene al niño refugiado, el cual ha causado daños en las propiedades del vecino de esta villa José Gallofré Mercader.*"³⁸ Cal dir que, pel mateix motiu, quatre famílies torrenques més, no refugiades, van haver de pagar la mateixa multa pels seus fills. Encara que en el seu cas no es cita els seus noms ni es fa referència al seu origen.

Uns quants nens i nenes madrilenys van tornar a viure a Torredembarra i van ser adoptats d'alguna manera per les famílies que els havien acollit durant la guerra. Alguns encara hi viuen i s'han integrat perfectament a la vida de la vila³⁹: Manuel Herrera Sánchez, Ramón Martín Porres i Alejandro Riaguas Crespo pel que fa als nens, i Carmen Frutos Creus pel que fa a les nenes. Encara que aquesta dona viu a Tarragona des de fa molt de temps.

Alguns altres refugiats s'han quedat a viure a Torredembarra. Fernando Sanagustín, que va venir de Madrid amb el seu pare ja jubilat el mes d'abril de 1937, n'és un bon exemple. Encara Fernando Sanagustín ja coneixia Torredembarra perquè hi havia vingut de vacances a casa de la seva germana que estava casada amb Ventura Nin. Però el 1937 va

³⁵ AMTO. Fons municipal. Hisenda. Pagaments de 1939, Signatura topogràfica: 327.

³⁶ *Ibídem*. Segons explica el seu fill Manuel Herrera Sánchez, que resideix a Torredembarra, el viatge encara es va retardar per la impossibilitat de viatjar perquè la via del tren estava tallada i no el tren no funcionava. El seu pare Faustino Herrera va treballar a la SACE surant uns mesos per tal de poder sobreviure fins que va poder viatjar.

³⁷ El dia 30-9-1939, *Ibídem*.

³⁸ *Ibídem*

³⁹ A l'Annex 2 es pot trobar més informació sobre aquest refugiat i sobre altres que van establir-se a Torredembarra en acabar la guerra civil.

venir per unes circumstàncies ben dramàtiques després que en un bombardeig sobre la seva casa de Madrid morissin la seva mare i altres familiars. Només van sobreviure ell i el seu pare de manera miraculosa. Va refer la seva vida a Torredembarra i encara hi segueix vivint.

ANNEX 1

REFUGIATS A TORREDEMBARRA (1936-1937)⁴⁰

NOM		Data de naixement	Lloc d'origen i data d'arribada a Torredembarra
NENS I NENES EVACUATS DE MADRID			
1	Fidel Aranda Pascual ⁴¹	07-07-1932	Madrid (25/11/1936)
2	Alejandrina Béjar Giménez	18-08-1933	Madrid (25/11/1936)
3	Abilio Calvo Nava	03-01-1927	Madrid (25/11/1936)
4	Gloria Calvo Nava	07-12-1923	Madrid (25/11/1936)
5	Miguel Calvo Nava	15-10-1929	Madrid (25/11/1936)
6	Pablo Calvo Nava	14-05-1924	Madrid (25/11/1936)
7	Julio Díez Parra	07-06-1929	Madrid (25/11/1936)
8	Vicente Díez Parra	08-08-1927	Madrid (25/11/1936)
9	Saturio Sancho Esteban Heredia	18-04-1926	Madrid (25/11/1936)
10	Soledad Fernández Sanz	04-11-1929	Madrid (25/11/1936)
11	Carmen Frutos Creus	25-01-1931	Madrid (25/11/1936)
12	Pilar Frutos Creus	02-01-1932	Madrid (25/11/1936)
13	Milagros Frutos Creus	03-08-1923	Madrid (25/11/1936)
14	Dolores Fernández Chacón	21-09-1924	Madrid (25/11/1936)
15	Bonifacio Hermida Fernández	16-07-1925	Madrid (25/11/1936)
16	Mercedes Herrera Sánchez (filla) ⁴²	??-??-1923	Madrid

⁴⁰ Només apareixen els empadronats durant els anys 1936 i 1937. Els arribats durant l'any 1938 no figuren en el padró de la vila. (AMTO. Fons municipal. Padró municipal de 1938. Signatura topogràfica: 710). Per tant, cal saber que aquesta llista no inclou realment tots els refugiats i refugiades a Torredembarra durant la guerra.

⁴¹ Els noms del número 1 al 34, ambdós inclosos, són els nens i nenes de Madrid que van venir en expedició d'evacuats en grup sense els seus pares el 25 de novembre de 1936.

			(25-2-1937)
17	Manuel Herrera Sánchez (fill)	31-1-1924	Madrid (25-2-1937)
18	Eustaquio Herrera Sánchez (fill)	??-??-1927	Madrid (25-2-1937)
19	Antonio Herrera Sánchez (fill)	??-??-1930	Madrid (25-2-1937)
20	Antonio Ledesma Hermida	04-02-1929	Madrid (25/11/1936)
21	Enrique Ledesma Hermida	30-03-1923	Madrid (25/11/1936)
22	Manuel Ledesma Hermida	27-07-1927	Madrid (25/11/1936)
23	Ramón Martín Porres	03-12-1927	Madrid (25/11/1936)
24	Daniel Martínez Arroyo	01-10-1927	Madrid (25/11/1936)
25	Faustino Martínez Arroyo	04-09-1931	Madrid (25/11/1936)
26	Alfredo Martínez Estévez	24-10-1924	Madrid (25/11/1936)
27	Luis Martínez Estévez	30-10-1928	Madrid (25/11/1936)
28	Martín Martínez Estévez	04-04-1926	Madrid (25/11/1936)
29	María Miranda Esparza	13-09-1925	Madrid (25/11/1936)
30	Bienvenido Ortega Arista	20-12-1928	Madrid (25/11/1936)
31	Enrique Ortega Arista	17-12-1930	Madrid (25/11/1936)
32	Alejandro Riaguas Crespo	16-04-1930 ⁴³	Madrid (25/11/1936)
33	Saturio Riaguas Crespo	7-10-1928	Madrid (25/11/1936)
34	Fernando Rodríguez Garriga	25-03-1922	Madrid (25/11/1936)
FAMÍLIES REFUGIADES QUE ARRIBAREN A TORREDEMBARRA DURANT EL 1936			
35	Antonia Fernández Pardodíez (mare i cap de família)	04-01-1909	Madrid (12/12/1936)
36	Milagros Delpozo Fernández (filla)	13-12-1931	Madrid (12/12/1936)

⁴² Els quatre germans Herrera Sánchez, per error, figuren en el padró com arribats en una altra expedició de gent procedent de Madrid al 25 de febrer de 1937. Els testimonis de dos d'aquells nens de Madrid, el mateix Manuel Herrera Sánchez i el de l'Alejandro Riaguas, ho desmenteixen.

⁴³ Les dates de naixement dels germans Riaguas Crespo estan rectificades pel testimoni del mateix Alejandro Riaguas. Al padró són incorrectes el dia i el mes, però no el seu any de naixement.

37	Rosa Pérez Pardodíez (neboda)	06-12-1912	Madrid (12/12/1936)
38	Estrella Calderón García (mare i cap de família)	01-10-1906	Madrid (12/12/1936)
39	Manuel Cotillo Calderón (fill)	13-07-1929	Madrid (12/12/1936)
40	Cristina Cotillo Calderón (filla)	15-03-1932	Madrid (12/12/1936)
41	Emilia Cotillo Calderón (filla)	27-12-1934	Madrid (12/12/1936)
42	Mercedes González García (mare i cap de família)	04-09-1903	Madrid (12/12/1936)
43	Miguel Cotillo González (fill)	15-07-1925	Madrid (12/12/1936)
44	Mercedes Cotillo González (filla)	08-10-1924	Madrid (12/12/1936)
45	Higinio Cotillo González (fill)	04-05-1927	Madrid (12/12/1936)
FAMÍLIES REFUGIADES QUE ARRIBAREN A TORREDEMBARRA DURANT EL 1937			
46	Francisco Vilches Lozano (avi i cap) ⁴⁴	10-06-1854	Madrid (14-1-1937)
47	Rosario Vilches Brantuas (filla)	13-10-1913	Madrid 43(14-1-1937)
48	José Luis García Vilches (nét)	13-03-35	Madrid (14-1-1937)
49	Aurelia Fernández Díaz (cap de família)	29-07-1896	Madrid (11-2-1937)
50	Angela Fernández San Millán (mare i vídua)	10-05-1861	Madrid (11-2-1937)
51	Luisa González De la Parra (mare i cap de família)	09-10-1893	Madrid (11-2-1937)
52	Carmen García González (filla)	07-11-1915	Madrid (11-2-1937)
53	Mercedes García González (filla)	07-11-1917	Madrid (11-2-1937)
54	Asunción González Fernández (filla)	13-06-1921	Madrid (11-2-1937)
55	Carmen López López (cap)	05-01-1905	Madrid (11-2-1937)
56	Dolores Bermúdez López (filla)	10-08-1933	Madrid (20-2-1937)

⁴⁴ Va morir a Torredembarra el 3 de gener de 1938. El seu gendre Fernando García González va pagar les 75 pessetes de lloguer del nínxol del cementiri el 31 de gener d'aquell any. Això vol dir que l'any 1938 van venir més refugiats.

57	Ferando Bermúdez López (fill)	20-11-1928	Madrid (20-2-1937)
58	Carmen Tarazona Jiménez (mare i cap de família)	10-04-1904	Madrid (5-3-1937)
59	Antonio Moreno Tarazona (fill)	01-01-1934	Madrid (5-3-1937)
60	José Luis Moreno Tarazona (fill)	05-01-1933	Madrid (5-3-1937)
61	Leonisa Sanz Corral (sola)	10-07-1908	Valladolid (5-3-1937)
62	Patrocinio Ramírez Uceda (mare i cap)	07-02-1908	Madrid (13-3-1937)
63	Adela Tarazona Ramírez (filla)	07-09-1933	Madrid (13-3-1937)
64	Josefa Tarazona Ramírez (filla)	10-04-1934	Madrid (13-3-1937)
65	Manuel Tarazona Ramírez (fill)	15-10-1935	Madrid (13-3-1937)
66	Petra Uceda Moreno (sola)	10-05-1875	Madrid (13-3-1937)
67	Daniel Martín Moreno (cap de família) (paleta)	06-08-1880	Madrid (16-3-1937)
68	Gloria Arroyo Rodríguez (esposa de l'anterior)	15-03-1892	Madrid (16-3-1937)
69	Pascual Sanagustín Caporto (vidu i cap de família)	??-??-1869	Madrid (12-4-1937)
70	Fernando Sanagustín González (fill)	??-??- 1927	Madrid (12-4-1937)
71	Trinidad Romero Mengual (mare i cap de família)	05-06-1904	Madrid (29-4-1937)
72	Concepción Arquès Romero (filla)	17-10-1935	Madrid (29-4-1937)
73	José Arquès Romero (fill)	20-11-1902	Madrid (29-4-1937)
74	Manuel Arquès Romero (fill)	26-12-1900	Madrid (29-4-1937)
75	Miguel Arquès Romero (fill)	10-04-1926	Madrid (29-4-1937)
76	Dominga Aristondo Tortolaza (mare i cap de família)	??-??-1878	Portugalete (Setembre-1937)
77	Pedro López Aristondo (fill)	??-??-1923	Portugalete (Setembre-1937)
78	Pilar López Aristondo (filla)	??-??-1915	Portugalete (Setembre-1937)
79	Benita Hernández Fernández (mare i cap de família)	05-05-1886	San Sebastián (Setembre-1937)
80	Manuel Esteban Hernández (fill)	17-04-1923	San Sebastián (Setembre-1937)

81	Maria Esteban Hernández (filla)	06-01-1925	San Sebastián (Setembre-1937)
82	Toribio Fernández Francos (cap de família) (fuster)	01-01-1890	Lejona (Setembre-1937)
83	Trófila Sanz Izquierdo (esposa i mare)	??-??-1891	Lejona (San Sebastián) (Setembre-1937)
84	Ángeles Fernández Sanz (filla)	??-??-1922	Lejona (San Sebastián) (Octubre-1937)
85	Lucía Fernández Sanz (filla)	??-??-1919	Lejona (San Sebastián) (Setembre-1937)
86	Milagros Fernández Sanz (filla)	??-??-1924	Lejona (San Sebastián) (Setembre-1937)
87	Jesús Acebes Cardón (cap de família)	??-??-1878	San Ildefonso Segovia (Octubre-1937)
88	Rosario Arumendi Celaya (mare i esposa)	??-??-1879	Pamplona (Octubre-1937)
89	Concha Acebes Arumendi (filla)	??-??-1909	San Ildefonso Segovia (Octubre-1937)
90	Emilia Acebes Arumendi (filla)	??-??-1904	Gijón (Octubre-1937)
91	Luis Acebes Arumendi (fill)	??-??-1920	Bilbao (Octubre-1937)
92	Luis Odriozola Acebes (nét)	??-??-1932	Bilbao (Octubre-1937)
93	Isidra Marín Figuerola (mare i cap de família)	07-08-1909	Pamplona (Octubre-1937)
94	Dimas Cordero Marín (fill)	24-08-1930	Avilés (Octubre-1937)
95	Manuel Cordero Marín (fill)	24-06-1932	Avilés (Octubre-1937)
96	Santiago Cordero Marín (fil)	06-09-1934	Mieres (Octubre-1937)
97	Teresa Carratalà Andrés (mare)	15-01-1915	Madrid (Octubre-1937)
98	José Premier Carratalá (fill)	31-12-1936	Madrid (Octubre-1937)
99	Rosa Ledesma Hermida (¿?)	11-01-1926	Madrid (14-10-1937)
100	Antonio Carrasco Ruiz (marit i cap de família)	18-11-1889	Olvera (Cádiz) (18-10-1937)
101	Josefa Casanova Bueno (esposa)	18-11-1892	Olvera (Cádiz) (18-10-1937)
102	Salvador Herrera Quesada (cap de família)	??-??-1887	Torremolinos (18-10-1937)
103	Encarnación Casanovas Marín (esposa i mare)	??-??-1898	Nerja (Málaga) (18-10-1937)

104	Antonio Herrera Casanovas (fill)	??-??-1930	Torremolinos
105	Juan Herrera Casanovas (fill)	??-??-1925	Torremolinos (18-10-1937)
106	Manolo Herrera Casanovas (fill)	??-??-1933	Torremolinos (18-10-1937)
107	Rafael Herrera Casanovas (fill)	??-??-1923	Torremolinos (18-10-1937)
108	Salvador Herrera Casanovas (fill)	??-??-1928	Torremolinos (18-10-1937)
109	Dolores Herrera Casanovas (filla)	28-12-1937	Torredembarra (fill nascut de refugiada)
110	Rafael Herrera Quesada (germà del pare))	15-08-1899	Torremolinos (18-10-1937)
111	Francisco Jaime Herrera (cosí)	??-??-1903	Torremolinos (18-10-1937)
112	Manolo Jaime Ramos (nebot)	??-??-1930	Torremolinos (18-10-1937)
113	Francisco Lovillos Cabrera (cap de família)	28-12-1888	Olvera (Cádiz) (18-10-1937)
114	Remedios Bocanegra Gastada (esposa)	19-10-1892	Olvera (Cádiz) (18-10-1937)
115	Dolores Lovillos Bocanegra (filla)	10-11-1920	Torremolinos (18-10-1937)
116	Josefa Lovillos Bocanegra (filla)	17-08-1918	Torremolinos (18-10-1937)
117	Isabel González González (cap)	12-12-1923	Torremolinos (18-10-1937)
118	Carmen González Herrera (cap)	01-11-1903	Torremolinos (18-10-1937)
119	Miguel Leal González (fill)	02-06-1929	Madrid (18-10-1937)
120	Víctor Leal González (fill)	07-04-1932	Torremolinos (18-10-1937)
121	Pilar García Ortiz (cap)	12-07-1876	Torremolinos (18-10-1937)
122	Ana Herrera Quesada (cap)	30-12-1891	Torremolinos (27-11-1937)
123	Manuel Jiménez Herrera (fill)	21-03-1916	Torremolinos (27-11-1937)
124	Luciana Inca Falcón (¿?)	26-02-1928	Gelsa (Saragossa) (4-12-1937)

ANNEX 2

TESTIMONIS DE REFUGIATS MADRILENYS QUE VIUEN A TORREDEMBARRA

MANUEL HERRERA SÁNCHEZ⁴⁵

Va néixer a Madrid el 31 de gener de 1931.

Va venir amb una expedició de nens i nenes madrilenys que van arribar en tren a Tarragona després d'un viatge llarg que va durar cinc dies. Ell i vint-i-nou nens més de l'expedició van fer cap a Torredembarra. Amb ell van venir tres germans seus: la Mercedes (actualment ja difunta), nascuda el 1923 i acollida a *cal Peret de la mort*, Eustaquio del 1927, a *cal Riactalces*, (actualment viu a Madrid) i Antonio, del 1930, a *cal Mosquit*, al carrer Alt de Sant Pere (actualment també ja difunt). Ell va ser acollit a *cal Rem*, al carrer Baixada de Sant Antoni. Una altra germana més petita es va quedar a Madrid amb els seus pares.

El seu pare era paleta i la seva mare feia de mestressa de casa. A conseqüència de la guerra van ser enviats a Catalunya buscant refugi i fugint de la guerra i de la misèria. En arribar a Torredembarra, els van portar davant de l'ajuntament, on van ser distribuïts entre les famílies d'acollida. Ell va anar a la casa de Jaume Rimbau, treballador de la SACE, i de la seva dona Josepa Roig Juncà, que va deixar el seu treball a la mateixa fàbrica per poder atendre al Manuel Herrera. No tenien cap fill.

Durant la guerra no va anar a l'escola. El que més recorda és com els nous pares adoptius, *oncles* els anomena ell encara, li guardaven la major part del pa i del menjar. Fins i tot, preferien passar ells gana. El pa el compraven a vegades d'estraperlo a un forner de la Riera que el baixava en bicicleta i el cobrava a un preu molt alt. També recorda els bombardeigs i el refugi que tenia l'entrada davant de casa seva i que s'havia construït sota la plaça de l'escorxador.

Quan van entrar les tropes franquistes es trobava junt amb la seva nova família dins del refugi, i un soldat els va fer sortir mentre els amenaçava amb una granada de mà i els deia: "*La guerra ha terminado*". Recorda aquesta frase amb alegria perquè la gent estava farta de la guerra, encara que després els patiments van continuar...

Poc temps després, el seu pare va venir a la vila a buscar els seus quatre fills, però li va ser impossible tornar a Madrid per dificultats en el transport i es va quedar durant nou mesos treballant a la Sace o Pirelli. Finalment, van tornar tots junts a casa seva, a Vallecas.

Uns quants mesos després, en Jaume i la Josepa de cal Rem, que l'enyoraven, van anar a Madrid a veure'l. Van trobar-lo a ell i la seva família al barri del Puente de Vallecas envoltats de molta misèria. La mare del Manuel va demanar-los si podien emportar-se'l a Torredembarra. La Josepa i el Jaume ho estaven desitjant. I així va ser com en Manuel es va establir a Torredembarra fins el dia d'avui.

⁴⁵ Diverses entrevistes realitzades el mes d'octubre de 2009.

Fins els catorze anys va anar al col·legi Antoni Roig. D'aquest període recorda principalment al mestre Sr. Batalla i al director senyor Salort. El seu *nou pare*, però, va morir i als quinze anys va haver d'anar a treballar a l'empresa de l'artista Josep Pujol Montané, *Manufacturas Cerámicas Tamarit*. Hi va treballar durant més de quaranta anys, fins el seu tancament. Després va treballar en la fabricació de motors elèctrics a la fàbrica dels Farreny i Miracle al polígon industrial fins la seva jubilació el 1996. Entre mig, el 1963, es va casar amb la torrenca Conxita Lecha Sardà i després van tenir un fill.

RAMON MARTÍN PORRES⁴⁶

Va néixer a Carranza (Biscaia) el 3 de desembre de 1927. També va venir en l'expedició de nens madrilenys del 26 de novembre de 1936.

El seu pare, que era originari de Peñafiel (Valladolid), treballava fins el 1936 de cambrer a Bilbao. Militava en un partit d'esquerra, el PSOE, i per aquest motiu passaria uns deu anys a la presó de Burgos en acabar la guerra civil.

La seva família havia emigrat a Madrid probablement en iniciar-se la guerra. No ho recorda amb tota seguretat. La seva mare va morir de tifus a l'Hospital del Rey, a Madrid, poc després, el 17 de setembre de 1936. El seu pare va distribuir els seus quatre fills com va poder. A ell, que acabava de patir l'escarlatina i també havia estat internat al mateix hospital que la seva mare, el van enviar en una expedició a Tarragona. En la distribució que se'n feu allí, ell juntament amb altres 29 nens i nenes va acabar el seu viatge a Torredembarra.

Els altres tres germans van seguir altres camins com a refugiats: Conxita va estar refugiada a Valls, encara que ell no en va saber res durant la guerra, Begoña es va refugiar a casa d'uns parents del seu pare a Peñafiel, província de Valladolid i el seu germà Ángel va estar refugiat a València.

Va arribar a Torredembarra el 25 de novembre de 1936 juntament amb la trentena de nens i nenes de Madrid. Aleshores encara no havia complert els 9 anys. Va fer el viatge en tren fins a Tarragona i, des de la capital en autobús fins a Torredembarra. Un cop arribat a aquesta vila, va ser acollit a Ca la Marina, al carrer Eduard Benot número 25, per Josep (Pepito) Boronat Gras i Marina Rimbau Llarch, que formaven una humil família de pagesos sense fills.

Durant els anys que va durar la guerra va anar al col·legi de les monges on anaven els nens i nenes refugiats que estaven acollits en famílies residents a Dalt la vila. En aquelles aules aleshores abandonades dues senyores, la Paz i la Teresa, els feien de mestra. Li queia més bé la Paz que la Teresa. No anaven a l'escola del Patronat Antoni Roig com la resta dels nens i nenes del poble perquè no entenien el català i perquè tothom es pensava que la guerra acabaria aviat.

⁴⁶ Entrevista realitzada el juny de 2009.

Recorda les corredisses pel poble i els seus voltants. El que més recorda, però, és quan anava al “Pontet” a llençar pedres a les palmeres per tal de collir dàtils.

Un cop acabada la guerra el gener de 1939, va haver de tornar a Madrid, però als dos mesos ja era una altra vegada a Torredembarra a ca la Marina, on va ser adoptat com a fill per la parella que l’havia acollit durant la guerra i de la qual en va ser més tard el seu hereu.

Durant la seva joventut, i un cop acabada la guerra, va anar a l’escola Antoni Roig amb els altres nens i nenes del poble. Aleshores l’ensenyament era en castellà i no tenia cap problema d’idioma. D’aquella època recorda amb afecte el seu mestre Salort. Després va acabar la seva formació a l’escola del Treball de Tarragona. Allí va rebre la formació de dibuix que li serviria a per al seu ofici de paleta, que exercí amb l’empresari Brulles Jasans entre els anys 1945 i 1955. Al mateix temps també col·laborava en els tasques agrícoles en les terres dels seus pares adoptius.

La seva vida a Torredembarra també li va produir certs problemes, com quan sorgiren certs enfrontaments entre ell i els seus pares adoptius, poc després de casar-se el 28 d’octubre de 1954 amb Pilar Isabel Redondo Cabrera, filla d’una família immigrant que s’havia establert a la vila el 1943.

El 1955, va emigrar amb la seva esposa a Veneçuela on hi va viure durant 35 anys fent de constructor i de tècnic restaurador d’edificis històrics. Allí va néixer el seu únic fill que va estudiar enginyeria.

Quan va tornar de Veneçuela, ja jubilat, encara arribà a ser regidor de Torredembarra representant el PSOE. Ara torna a viure a ca la Marina, al carrer Eduard Benot número 25.

ALEJANDRO RIAGUAS CRESPO⁴⁷

Va néixer el 16 d’abril de 1930 a Castillejos de Robledo (Sòria). Eren quatre germans. Quan ell tenia dos o tres anys, la família va emigrar a Madrid. Vivia a la zona del Puente de Toledo. Una bomba va destruir la seva casa i va haver de buscar refugi a casa d’una família amiga. El seu pare, que era paleta, no veia la forma de trobar una casa adient i els bombardeigs no cessaven i va pensar en enviar dos dels seus fills, l’Alejandro de 6 anys i el Saturio de 8 anys a Torredembarra, en una expedició que organitzaven la Federación Nacional de Pioneros i la Junta de Defensa de Madrid.

Per tren, via València, van arribar el dia 26 de novembre, un dia plujós, a Torredembarra. A la sala de plens municipal les famílies voluntàries escollien els nens que acollirien a casa seva. L’Alejandro no parava de plorar i només volia que el portessin a la mateixa família que la del seu germà més gran Saturio. No va ser ben bé així, però gairebé. A ell el va acollir la família formada per Joan Fortuny Mercadé i Antònia Vives. Vivien al primer pis de la casa del número 6 del carrer Antoni Roig. Ell era pescador i estava treballant a Tarragona del dilluns al dissabte. El seu germà Saturio vivia amb la família del veterinari Gomà Malla al pis de sota de la mateixa casa. El veterinari tenia dos fills d’una edat

⁴⁷ Entrevista realitzada el 15 de maig de 2010.

semblant a la dels germans madrilenys. Al principi l'Alejandro es passava més temps a casa del veterinari que a la dels seus acollidors.

De seguida va anar al parvulari del Col·legi Antoni Roig, va aprendre català i va adaptar-se bé a la nova situació. Un dia, de forma inesperada, va rebre la visita del seu pare, que era soldat de l'exèrcit republicà.

Quan va acabar la guerra, va seguir uns mesos amb la família Fortuny, mentre que el seu germà Saturio es va quedar sense família d'acollida perquè el veterinari va fugir per evitar la persecució dels nacionals, ja que havia tingut participació política durant els anys de la guerra. El van portar a casa d'una tia a Barcelona i d'allí a Sòria, al poble dels seus pares. Ell, com altres 13 nens madrilenys, el setembre de 1939 fou portat en tren a Barcelona a una casa d'acollida de nens orfes. Va estar allí uns dos dies i des d'allí el dugueren a Madrid.

A Madrid el seu pare el va poder localitzar gràcies a una llista publicada en un diari. El duqué al poble sorià on estava la seva mare i els seus tres germans. Després de tres anys tota la família estava un altre cop reunida. Un temps després tornaren a Madrid. La vida era aleshores molt difícil allí i l'Alejandro enyorava la seva vida a Torredembarra, a casa de la família que l'havia acollit, la casa dels seus "oncles," com els anomenava i encara els anomena.

Demana amb tanta insistència als seus pares que el deixessin anar a viure a Torredembarra que un bon dia de juliol de 1940 el seu pare va anar a l'estació d'Atocha i el va enviar en tren i va encarregar a una família que anava a Barcelona que l'acompanyessin fins l'estació de la Pobla de Montornès. El 15 de juliol, dia del quadre de Santa Rosalia, els seus "oncles" torrencs van pujar al tren a l'estació de La Riera per tenir temps buscar-lo i poder baixar a l'estació de la Pobla de Montornès.

A Torredembarra va anar a escola fins el 14 anys, va aprendre l'ofici de paleta, es va casar i va tenir un fill i una filla. S'hi va integrar totalment com un torrenc més i encara hi viu als 80 anys.

3. ELS MORTS DE LA GUERRA CIVIL A TORREDEMBARRA

Encara que algunes morts de causa natural dels anys 1938 i 1939 també foren causades indirectament pel conflicte bèl·lic per la manca d'aliments o medicines, només contem les morts causades directament per la guerra tant al front com a la vila o rodalies, on van morir gent tant pels bombardeigs com pels afusellaments d'ambdós bàndols⁴⁸.

La major part de les víctimes mortals que es produïren a Torredembarra durant l'any 1936 foren persones ni residents ni veïnes de la vila. Durant el primer trimestre de la guerra civil molts presos polítics de dreta empresonats a Tarragona van ser afusellats al terme municipal, principalment a la paret del cementiri de Torredembarra, on foren enterrats després. La gran majoria d'aquestes morts no van ser inscrites al registre civil fins un cop acabada la guerra. Quatre torrencs foren assassinats a la carretera, prop de la Savinosa.

En total, el 1936, segons el registre civil, van morir afusellades 38 persones relacionades amb la vila de Torredembarra: els quatre torrencs de partits de dreta que foren morts a prop de Tarragona i enterrats al cementiri de Tarragona i trenta quatre forasters, alguns eren militars, altres de partits de dreta i molts eren religiosos afusellats i enterrats a Torredembarra. De totes aquestes víctimes només dotze van ser registrades als llibres de defuncions municipals en el seu moment.

Les primeres víctimes foren executades el dia 6 d'agost de 1936⁴⁹ a la carretera de Barcelona al terme municipal de Torredembarra, a penes tres setmanes després de l'alçament franquista contra la República. Les víctimes foren dos capellans, el rector de Creixell Francesc Vives Antich, de 64 anys, natural de Valls i un sacerdot natural de Creixell, Pau Bertran Mercadé, de 61 anys, que era rector de La Selva del Camp, però estava refugiat al seu poble de naixement.⁵⁰ Van ser enterrades al cementiri municipal i, segons la informació oficial dels franquistes, no es coneixen els autors, però acusaren, sense provar-ho, alguns dirigents polítics de Torredembarra.

El 15 d'agost es produïren altres quatre morts, el dia 25, tres, i el 28, cinc víctimes més. Tots ells procedien del vaixell "Rio Segre" que era utilitzat com a presó al port de Tarragona. Eren portats de nit per guàrdies a Torredembarra i eren afusellats o a la paret del cementiri o a les carreteres comarcals, com la del Catllar. Després els enterraven al cementiri de Torredembarra.

Durant aquell mes d'agost foren executades o assassinades en total 14 persones al terme municipal. Els dies 5 i 6 de juny de 1941 els seus cadàvers foren exhumats per les autoritats franquistes, identificats judicialment, traslladats i enterrats novament en els cementiris que els seus familiars van assenyalar.

A pesar de les insinuacions que es poden llegir en els documents acusatoris franquistes, es desconeix en realitat la col·laboració que hi van tenir els dirigents torrencs en aquests fets. Va ser una època de descontrol governamental i judicial, i a tot Catalunya es produïren actes de persecució violenta de religiosos i gent de dreta. Les autoritats catalanes sempre

⁴⁸ Vegeu el quadre amb la relació completa dels noms i dades personals de totes les víctimes identificades i les fonts d'on s'ha extret la informació.

⁴⁹ Registrat al folis 189 b i 190 b del volum 21 del llibre de defuncions de Torredembarra.

⁵⁰ AHN, *Causa general. Torredembarra*, Caixa 1449, foli 2.

van condemnar aquests assassinats i els jutges, encara que amb retard i de forma poc eficaç, van perseguir els autors d'aquests assassinats.

La nit de l'11 al 12 del mes de novembre de 1936 es produïren altres vint afusellaments a la paret del cementiri. També eren de fora del poble. Quatre veïns de Batea, dotze religiosos residents a Tarragona, un militar i un metge d'Horta de Sant Joan. Com en els anteriors casos, els van treure del vaixell "Rio Segre" i els van portar a les portes del cementiri on els van afusellar i allí mateix els van enterrar.⁵¹

Fins el mes de desembre, no es produïren les primeres víctimes entre els veïns de Torredembarra. Foren quatre torrencs militants o votants del bloc polític de dretes que foren assassinats sense cap mena de judici el 22 de desembre de 1936 a Tarragona, davant del sanatori de la Savinosa, com a represàlia o venjança per la mort del jove torrenc Batista Roig Montull,⁵² ocorreguda pocs dies abans al front d'Aragó. Els torrencs que anaven al cotxe per a ser afusellats eren cinc, però un d'ells, Benito Rull i Plana, va poder escapar gràcies a la seva joventut i a la col·laboració del xofer de l'automòbil, Gabril Coca, en el que els portaven a matar. Els quatre torrencs assassinats foren Josep Alaix Ginestà, Josep Guasch Fusté, Domingo Pijuan Fusté i Joan Porta Fortuny. No eren grans propietaris, però eren gent de dreta. Foren enterrats al cementiri de Tarragona. En acabar la guerra, el 6 de juny de 1939 les seves restes foren exhumades i enterrades definitivament al cementiri de Torredembarra.⁵³

El 18 de desembre s'havia salvat de la mort el torrenc Manuel Gibert Vidal, perquè el van deixar mal ferit, pensant que ja estava mort, i va poder sobreviure. Altres torrencs de dreta foren perseguits aquells mesos finals de 1936, però uns van escapar abans de poder ser detinguts i alguns anaren a la presó, fet que els salvà la vida, com és el cas del forner Josep Torrebadell Olivé que va estar detingut al vaixell "Rio Segre" de Tarragona durant el mes de desembre, després va pagar una multa de 2.500 pessetes i sortí lliure. Aleshores s'establí a Reus on passà la resta de la guerra. Josep Papiol Mercadé fou tancat el dia 8 de setembre a Pilats on hi va estar durant onze dies i en sortí després de pagar una multa de 100 pessetes. A l'empresari Lluís Mercadé Recasens el van detenir també el mateix dia i va estar també empresonat a Pilats durant vuit dies. En sortí després de pagar 500 pessetes.⁵⁴ També van estar empresonats el metge Segio Lucas i Antoni Montserrat.

L'any 1937 moriren cinc torrencs més: una víctima de dreta que havia fugit a Barcelona, Josep Fortuny Biscamps,⁵⁵ un soldat mort suposadament al front durant el mes de juliol, Joan Plana Cañellas,⁵⁶ un altre mort al front aragonès el 13 de novembre de 1937, en Lluís Ciuró Casasús, i cinc víctimes civils, una dona, Enriqueta Ramon Fortuny, i la seva filla de cinc anys, Elisa Fortuny, que van morir quan en el bombardeig del dia 20 de juliol es van refugiar sota un garrofer i els va caure una bomba.

⁵¹ Ibídem, folis 32 a 34.

⁵² Als padrons municipals figura amb el nom de Maximí Roig i Montull, era nascut a Barcelona i fill adoptiu d'un matrimoni torrenc veí del carrer Freginal de Torredembarra.

⁵³ Registre civil de Torredembarra. Llibre de defuncions. Volum VII, Foli 6.

⁵⁴ AHN. *Causa General. Torredembarra*, Caixa 1449.

⁵⁵ Josep Fortuny Biscamps, va desaparèixer el 19 de febrer de 1937 a Barcelona "entre las fatídicas patrullas de control", segons consta al llibre de defuncions de 1939, Vol 21, foli 192, b.

⁵⁶ El soldat, Joan Plana Cañellas, de 19 anys, fou declarat judicialment desaparegut el 1939 perquè "En el mes de julio de 1937 dejó de escribir a sus familiares", s'explica en el llibre de defuncions de 1946, volum 22, foli 83,b.

El 1937 també es va trobar a Torredembarra el cadàver d'un aviador barceloní, desaparegut el 10 d'abril de 1937.

Durant aquest any es van acabar a Torredembarra els afusellaments sense judici de persones de dreta o religiosos. L'actuació del govern català va ser aquest any molt més eficaç i va saber imposar la justícia i l'autoritat de les lleis. Fins i tot, va perseguir els culpables de les actuacions il·legítimes i criminals comeses durant els primers mesos de la guerra civil.

El llibre de defuncions del registre civil municipal de l'any 1938 indica que hi va haver 13 víctimes mortals relacionades amb Torredembarra. Les víctimes de la guerra foren set soldats morts al front:⁵⁷ Agapito Panadès Girol, mort a la Fatarella, Florenci Gallofré Solé, mort al front de Balaguer, Antoni Papiol Ventura, del que no es coneix el lloc de la seva mort, Guillem Rull Plana, entre Flix i Mequinensa, Josep Virgili Pujol, no es coneix el lloc, Ramon Magriñá Ramon, a la Serra de Cavalls, Antoni Borràs Borràs, a Vilanova de la Barca (Lleida), Ricard Llima Olivé, al front de l'Ebre. Josep Rius Ferrer va morir en un bombardeig a Tortosa el 18 de març de 1938. El registre no informa de què hi feia en aquella localitat. Probablement hi estava en missió política de la Generalitat.

Durant el 1938 també es produïren quatre víctimes civils mortes a causa del bombardeig del 26 de març a les 10 hores 30 minuts i que va afectar a diverses cases del carrer Pere Badia, principalment la casa número 39, i al carrer Passeig de l'Estació. Hi moriren Joana Valls Solé, Joan Virgili Solé, Teresa Rull Isabel i Joaquina Guasch Valls. El 8 d'agost va ser bombardejat un tren prop de Torredembarra, a causa del qual va morir, una dona veïna de Barcelona de la qual no es va poder ni identificar el seu cadàver, però resident temporalment a Torredembarra.

Les víctimes mortals registrades al llibre de defuncions de 1938 són 13, però sens dubte que en falten moltes altres de soldats morts fora de la vila i que no hi figuren. Albert Manent en dóna el nom de trenta, però no en diu la data de la mort.

L'any 1939, segons la informació del registre, moriren tres soldats, Josep Sardà Guasch, mort en acció de guerra el 12 de gener entre Verdú i Valls, Josep Borràs Fortuny, el 5 de gener al front de Juncosa de les Garrigues i Joan Curtó Montserrat mort el març de 1939 a causa de les ferides de guerra a Osca.

També moriren dos civils a causa del bombardeig de l'estació de Torredembarra del dia 13 de gener, sis dies abans de l'entrada dels nacionals, l'empleat de l'estació Manuel González Alonso i el seu fill de 8 anys Juan Manuel González Solana.

El dia 17 de gener fou trobat mort un altre civil, Víctor Pardo Wehrle, barceloní que habitualment estiuejava a Torredembarra i era secretari de la Federació de Fabricants de Filats i Teixits. Fou mort quan fugien els republicans prop de la Pobla de Montornès en circumstàncies poc clares. Encara que la seva mort va ser inscrita com si hagués estat

⁵⁷ Aquestes són només les víctimes registrades als llibres de defuncions de Torredembarra, però n'hi van haver més que moriren a la guerra i que no figuren en els llibres de defunció locals. Albert Manent, a "La guerra civil...", pàgines 210 i 211, fa una llista total de 30 soldats torrencs morts al front o de malaltia o ferides derivades de la guerra civil. En aquesta llista no hi figuren, en canvi, cinc soldats residents a Torredembarra que sí que figuren com a víctimes militars de la guerra en els llibres del registre civil. Per tant les víctimes militars serien, com a mínim, trenta-cinc i no trenta.

víctima de l'exèrcit republicà, alguns testimonis torrencs expliquen que fou víctima d'un bombardeig que havia estat obligat a guiar els soldats republicans que es retiraven cap al Nord, cap a la Pobra de Montornès.

Cal afegir-hi els morts de set torrencs republicans per execució a mans dels franquistes després de la guerra i altres morts de guerra. En total, com a mínim, foren 12 víctimes mortals durant l'any 1939.

Taula 1.10 Nombre de veïns de Torredembarra morts a causa directa de la guerra civil entre 1936 i 1939, segons les dades dels llibres del registre civil o altres documents municipals o estatals.⁵⁸

ANY	AFUSELLAMENT	EN ACCCIÓ DE GUERA AL FRONT	BOMBARDEIG POBLACIÓ CIVIL	Total
1936	4	1	0	5
1937	1 ⁵⁹	2	2	5
1938	0	8 ⁶⁰	5	13
1939	7	3	2	12
Total	12	14 ⁶¹	9 ⁶²	35

En total, doncs, van morir com a conseqüència directa de la guerra 35 veïns o residents a Torredembarra, segons les fonts municipals, però foren 58 segons les dades aportades per altres fonts.

⁵⁸ Elaboració pròpia.

⁵⁹ Es tracta de Josep Biscamps Fortuny, del qual es va declarar judicialment la seva desaparició el 19 de febrer de 1937 a Barcelona, on havia fugit a finals del 1936. (Llibre de defuncions, volum 21, foli 192 b).

⁶⁰ El cas de Josep Rius Ferrer no està clar encara.

⁶¹ Aquestes són les víctimes que figuren als llibres del registre civil, però, com ja s'ha dit, com a mínim foren 33 al llarg de la guerra civil. Em els annexos figuren els noms de les víctimes citades en el llibre d'Albert Manent.

⁶² Albert Manent en el seu llibre fa una llista de 14 torrencs morts a causa dels bombardeigs. En la seva llista no hi figura Teresa Rull Isabel, que, en canvi, figura com a víctima de bombardeig al registre civil al Llibre de Defuncions, volum 21, foli 122 a i b, del dia 27-3-1938. ambé oblida dues víctimes mortals més civils que en canvi figuren als llibres de defuncions, tot i que no moriren per bombardeig a Torredembarra. Si la seva llista és correcta, aleshores els torrencs i torrenques morts per bombardeig a Torredembarra serien 15.

ANNEX 1

Víctimes mortals per bombardeig a Torredembarra, segons la informació d'Albert Manent.⁶³

Víctimes citades al llibre d'Albert Manent que no estan registrades als llibres de defuncions del registre civil de Torredembarra i que no figuren al llistat del nostre treball:

Marià Mercè i Ciuró
Pere Coch i Sanabre, *Peret de la Sínia de Morros*.
Jaume Ferré i Gabardós
Josep Gatell i Marquès⁶⁴
Sebastià Gras i Virgili
Joan Rius i Marcè (mort el 1939, anant en carro)
Josep Solé i Roig (mort per una bomba quan fugia el 1939)
Un passavolant que vivia a Puigdelfí i anava vestit de soldat.

Víctimes citades al llibre d'Albert Manent que estan registrades als llibres de defuncions del registre civil de Torredembarra i que figuren al nostre treball, encara que amb alguna dada diferent: la víctima que figura com a Dolors Ramon devia ser Enriqueta Ramon Fortuny i el nom complet de Joan Virgili devia ser realment Joan Virgili i Solé i va morir d'un bombardeig a Torredembarra el 26 de març de l'any 1938:

Joana Valls i Solé, de cal *Quaderna*.
Joan Virgili. Soldat. De la Josefina *Pentinadora*.
Manuel González i Solana, ferroviari
Juan María González i Alonso (fill de l'anterior)
Joaquima Guasch i Valls, de *ca la Petita*.
Elisa Fortuny i Ramon, filla de *Joanet Sereno*.
Dolors Ramon, casada amb el *Joanet Sereno*.

Als llibres del registre civil apareix una víctima mortal que Manent no anomena, Teresa Rull Isabel, morta el 27 de març de 1938. També apareix Víctor Pardo Wherle, que, segons testimonis locals, es va dir en el seu moment que podia haver mort per un bombardeig quan feia de guia a uns soldats republicans quan es retiraven el mes de gener pel camí de la Pobla. Una altra víctima torrenca va morir en un bombardeig, encara que en aquest cas fou a Tortosa. Es tracta de Josep Rius i Ferré, el qual probablement es trobava allí per alguna feina relacionada amb la seva col·laboració amb el govern de la Generalitat.

⁶³ Els noms de les persones que dona en la seva llista no sempre tenen els dos cognoms, en canvi, sovint dona el renom de la casa o de la família. Llibre d'Albert Manent ja citat, pàgines 209 i 210.

⁶⁴ Per les dades del registre civil i pels diversos testimonis consultats, Josep Gatell i Marquès i Sebastià Gras i Virgili no van morir a causa d'un bombardeig sinó a causa d'un accident fortuït a la seva barca. En el mateix accident també en va morir un tercer pescador, Jaume Nin i Mercadé. Per tant, les víctimes torrenques dels bombardeigs serien en realitat en total 15.

ANNEX 2

Llista de residents a Torredembarra que van morir al front o de malalties que hi van contraure i de torrencs afusellats pels nacionals el 1939, segons Albert Manent.⁶⁵

Víctimes citades al llibre d'Albert Manent que no estan registrades als llibres de defuncions del registre civil de Torredembarra i que no figuren al llistat de víctimes del nostre treball:

Josep Bairaguet Girol, de cal *Xicanet*.
Josep Camps i Espelt, *Pepito Ambròs*.
Pere Casasús i Papiol, de la *Prensa*.
Ramon Cortassa i Llorens, de cal *Quildo*.
Joan Figuerola i Pi, de la s'ínia de *Cabeça*.
Francisco García i Ballesté, de cal *Pell de conill*.
Agapit Girol i Gras, de cal *Sord Sofrisa* (mort de malaltia en tornar del front).
Anton Guasch i Boronat, el *Rajolins* (morí en un hospital).
Joan Guasch i Gatell, de cal *Noi*.
Sebastià Guasch i Roig, el *Galleta*, de cal *Medallons*.
Anton Papiol i Valls, el *Perot*.
Josep Recasens i Recasens, de ca la *Ció*.
Salvador Ricard i Rovira, de cal *Pau Pauner* (ver de peoner)⁶⁶
Baldomer Rovira i Hugas, de cal *Maquinus*.
Josep Solé i Vidal, de cal *Bassa*.
Antoni Sonsona i Millán.
Joan Suñé i Boronat, de cal *Julit*.
Josep M. Torrents i Ibern, de cal *Manresà*.
Silvestre Vernet i Vernet, de cal *Vernet*.
Joan Vidal i Guardis, de cal *Jan* o el *Mònic*.
Ramon Viñals i Gayet, el *Vinyals*.

Víctimes citades al llibre d'Albert Manent que estan registrades als llibres de defuncions del registre civil de Torredembarra i que figuren al nostre llistat:

Anton Borràs i Borràs, *Calero*.
Lluís Ciuró i Casasús, de cal *Xeveia*.
Florenci Gallofré i Solé, de cal *Fe*.
Agapito Panadès i Girol, de cal *Castellano*.
Anton Papiol i Ventura, de ca la *Teresina Farigola*.
Joan Plana i Cañellas, de cal *Carreter*.
Baptista Roig i Montull, cal *Tira-me'l Dalt*.
Guillem Rull i Plana, del forn de ca la *Rita*.
Josep Virgili i Pujol, de ca l'*Astut*.

He trobat 5 víctimes més registrades als llibres de defuncions: Joan Curto i Montserrat; Anselm Llovera i Estradé; Josep Sardà i Guasch; Ramon Magriñà i Ramon i Ricard Llima i Olivé. Serien, doncs, en total 34 víctimes torrenques del camp de batalla.

⁶⁵ Llibre d'Albert Manent ja citat, pàgines 210 i 211.

⁶⁶ Al registre civil figura una persona amb el nom Salvador Ricarte i Rovira, nascut el 12 de març de 1916. Suposo que es deu referir a aquesta persona.

ANNEX 3

Torrencs afusellats pel nacionals en acabar la guerra civil, segons Albert Manent;⁶⁷

Guillem Beltran i Beltran, el *Guillermo*.

Lluís Morcelle i Encinas, el *Luis*.

Antoni Pijuan i Riambau, el *Burot*.

Victorià Romeu i Gatell.

Jaume Rovira i Solé, de cal *Pau de Creixell*.

Joan Castells i Guasch, de ca *la Rosario*.

Joan Llorach i Salvat, de cal *Moreno*.

⁶⁷ Ibídem, pàgina 211 i 212. Cap d'aquestes morts està inscrita en els llibres municipals.

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936- 1

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
6-8-1936	BERTRAN MERCADÉ, PAU	Creixell	La Selva del Camp (amagat a Creixell el 1936)	61 anys	Capellà de La Selva del Camp	Carretera de Barcelona a Tarragona, terme municipal de Torredembarra.	“Asesinado”	Cementiri de Torredembarra. El 27-11-1939, traslladat al de Creixell)	Defuncions, 15-9-1939. Vol. 21. Foli 189,b.
6-8-1936	VIVES ANTICH, FRANCESC	Valls	Parròquia de Creixell	64 anys	Capellà de Creixell	Carretera de Barcelona a Tarragona, terme municipal de Torredembarra.	“Asesinado en Torredembarra)	Cementiri de Torredembarra. El 27-11-1939 fou traslladat al de Creixell.	Defuncions, 15-9-1939. Vol. 21. Foli 190,b.
15-8-1936 (a les 21 hores)	BORRÀS ESTEVE, ENRIC	Barcelona	Ranbla de Sant Joan, 75. Tarragona	58 anys. Casat i 1 fill.	Tinent coronel d'Infanteria	Torredembarra	“Fusilado por las hordas rojas”	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 30 de maig de 1939. Vol. 21. Foli 179,b.
15-8-1936	PASTOR PALLARÈS, FREDERIC	-----	-----	Casat	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó “Rio Segre”	Traslladat al cementiri de Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,b
28-8-1936	ANDREU GESTÍ, CASIANO	Montferri (Tarragona)	No hi ha informació	57 anys. Casat.	Guardia Municipal	En el “Puntet” del terme de Torredembarra.	“Asesinado por las hordas rojas”· Al marge: “Muerto gloriosamente por Dios y por España”.	Cementiri de Torredembarra	Defuncions, 26 de juny de 1939. Vol. 21. Foli 86,a i b. (Català i castellà)

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936-2

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
25-8-1936	HOMEDES LLOPIS, TOMÀS	-----	-----	-----	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" Afusellat pels republicans	Trasllat al cementiri de Tortosa el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,b
25-8-1936	AGUILÓ BRULL, MIQUEL	-----	-----	-----	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" Afusellat pels republicans	Trasllat al cementiri de Tortosa el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,b
25-8-1936	BIGORRA ARBÓS, PERE	-----	-----	-----	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" Afusellat pels republicans	Trasllat al cementiri de Tortosa el juny de 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,b
28-8-1936	BARBERÀ ALTADILL, PAU	Tarragona	C/ Unió,5. 3r. Tarragona	45 anys (casat amb Antònia Tost Bartolomé i dos fills)	Empleat municipal de Tarragona	Carretera del Catllar. Terme de Torredembarra.	No es diu res al registre civil. Es registra per providència judicial.	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 5 d'agost 1937. Vol. 21. Foli 86, a i b.
28-8-1936	AMORÓS CLUA, JOSEP	Corbera (Tarragona)	Carretera de Barcelona (Ciutat Jardí) (Tarragona)	52 anys (casat amb Angela Llagostera Gavalrà i sense fills)	Comerciant	Carretera del Catllar. Terme de Torredembarra.	No es diu res. La inscripció s'ha fet per la demanda de la seva vídua.	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 5 d'agost 1937. Vol. 21. Foli 87, a i b.
28-8-1936	TORELLÓ DUCH, MARIA	Pont d'Armentera	No hi ha informació.	No consta l'edat (Soltera)	-----	Terme municipal de Torredembarra.	"Asesinada por los marxistas en este término municipal"	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 8 de setembre de 1940. Vol. 22. Foli 15,a (castellà)

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936-3

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
9-11-1936	VIDAL ESTIVILL, CARLES	La Riera	C/ Cavallers, 7, 2n (Tarragona)	21 anys. Solter.	Estudiant de medicina	Terme municipal de Torredembarra.	D'un tret. "Ferides mortals de necessitat". Al marge: "Muerto por Dios y por España".	Cementiri de Torredembarra	Llibre de defuncions del registre civil. 13 de Novembre de 1936. Vol. 21. Foli 60, a i b.
11-11-1936	BRU RALDUÀ, JOSEP	Tarragona	No es diu res	65 anys	Canonge de la catedral de Tarragona	Terme municipal de Torredembarra.	"Asesinado por los marxistas"	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions. 2 d'agost de 1939. Vol. 21. Foli 183,b.
12-11-1936	AGUILÓ VAQUER, PAU	-----	Batea	Casat	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat al cementiri de Batea el 1941.	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
12-11-1936	FREIXAS MONLLEÓ, MIQUEL	-----	Batea	Casat	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Cementiri de Torredembarra.	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
12-11-1936	VAQUER PERIS, BALDOMERO	-----	Batea	Casat	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Cementiri de Torredembarra.	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936-4

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
12-11-1936	VILANOVA VAQUER, SANTIAGO	-----	Batea	Casat	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Cementiri de Torredembarra.	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
12-11-1936	MARTÍ LAPÑA, EDILBERT	Saragossa	Tarragona	54 anys. Casat amb Raimunda Martí Díaz i 2 fills.	Tinent d'infanteria retirat	Paret del cementiri de Torredembarra. Inscripció per ordre judicial.	Afusellat.	Cementiri de Torredembarra. Traslladat a Tarragona el 1941.	Defuncions, 5 d'abril de 1939. Vol. 21. Foli 168, a i b.
30-11-1936	BASSA SOLÉ, RAIMUNDA	Vilanova i la Geltrú	-----	57 anys	Fornera	Terme de Torredembarra	"Muerta violentamente"	Cementiri de Torredembarra	Defuncions. 15 de setembre de 1939. Vol. 21. Foli 191,b. I AHN, Causa General, 1449,. Foli 2,a.
30-11-1936	LOSCOS PARDOS, VICENTE	Monroy (Terol)	Horta de Sant Joan (Tarragona)	53 anys. Vidu i 3 fills.	Metge	A Torredembarra	"Inmolado por la horda en esta villa"	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 28 de setembre de 1939. Vol 21. Foli 195,b.
	ALAIX	Torredembarra	Torredembarra	46 anys.	Secretari del	"Frente al Sanatorio	Afusellat.	Cementiri de Tarragona.	Causa General. 1449. Foli 2,a.

22-12-1936	GINESTA, JOSEP				jutjat	de Tarragona en una cuneta (...) a las nueve de la noche” (...) a las nueve de la noche”		Trasllat al de Torredembarra el 6 de juny de 1939.	Arxiu parroquial Òbits, Volum VII, foli 6.
------------	-------------------	--	--	--	--------	---	--	--	--

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936-5

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre Civil o/i altres
22-12-1936	GUASCH FUSTÉ, JOSEP	Torredembarra	Torredembarra	53 anys.	Recader	“Frente al Sanatorio de Tarragona en una cuneta (...) a las nueve de la noche”	Afusellat.	Cementiri de Tarragona. Trasllat al de Torredembarra el 6 de juny de 1939.	Causa General. 1449. Foli 2,a. Arxiu parroquial Òbits, Volum VII, foli 6
22-12-1936	PIJUAN FUSTÉ, DOMINGO	Torredembarra	Torredembarra	56 anys	Pagès.	“Frente al Sanatorio de Tarragona en una cuneta (...) a las nueve de la noche”	Afusellat.	Cementiri de Tarragona. Trasllat al de Torredembarra el 6 de juny de 1939.	Causa General. 1449. Foli 2,a. Arxiu parroquial Òbits, Volum VII, foli 6
22-12-1936	PORTA FORTUNY, JOAN	Torredembarra	Torredembarra	46 anys	Pagès	“Frente al Sanatorio de Tarragona en una cuneta (...) a las nueve de la noche”	Afusellat.	Cementiri de Tarragona. Trasllat al de Torredembarra el 6 de juny de 1939.	Causa General. 1449. Foli 2,a. Arxiu parroquial Òbits, Volum VII, foli 6
1936	BOSCHDEMONT MITJAVILA, JOSEP	-----	-----	-----	Germà de les Escoles cristianes	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó “Rio Segre” “Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio”	Trasllat a Cambrils el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

1936	NAVARRO BLASCO, MARIANO	-----	-----	-----	Germà de les Escoles cristianes	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Cambrils el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	HERIS AGUILUZ, PEDRO	-----	-----	-----	Carmelita	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936-6

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre Civil o/i altres
1936	ARCE FERNÁNDEZ, FELIPE	-----	-----	-----	Carmelita	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	RODRÍGUEZ PABLOS, DAMIÁN	-----	-----	-----	Carmelita	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	ALBERICH LLUCH, JOSEP	-----	-----	-----	Carmelita	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Rio Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Benicàssim el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

1936	TARZÁN ISIDRO	-----	-----	-----	Carmelita terciari	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Cementiri de Torredembarra.	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	DOMINGO LUIS	-----	-----	-----	Carmelita terciari	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Cementiri de Torredembarra.	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936-7

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre Civil o/i altres
1936	TOLDRÀ RODÓN, BONAVENTURA	-----	-----	-----	Carmelita terciari	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	CAMARERO JULIO	-----	-----	-----	Carmelita	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Cementiri de Torredembarra	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	VILA BARTROLÍ, FREDERIC	-----	-----	-----	Missioner de Cor de Maria de Valls	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

1936	DOMINGO SOLER, JOSEP MARIA	-----	Tarragona	-----	Sacerdot	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	ROCA VILADERLL, JOAN	-----	Tarragona	-----	Sacerdot	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Gurb (Barcelona) el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	PUJOL FERRÉ, ANTONI	-----	Tarragona	-----	Sacerdot	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Cementiri de Torredembarra	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1936-8

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre Civil o/i altres
1936	LLAMBRICH VIVES, ANDREU	-----	Ametlla de Mar	Casat	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat al'Ametlla de Mar el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a
1936	ROMANÍ MAS, MANUEL	-----	-----	----	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

1936	SAMPIETRO SASTRE, PEDRO	-----	-----	Casat	-----	Cementiri de Torredembarra	Portat del vaixell presó "Río Segre" "Asesinado por los rojos, en las tapias de dicho cementerio"	Trasllat a Tarragona el 1941	AHN. Causa general Lligall 1449, foli 32,a

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1937-1

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
19-2-1937 (data de la desaparició)	FORTUNY BISCAMPS, JOSEP	Torredembarra	Torredembarra	61 anys Casat amb Teresa Boronat Mercadé. Cap fill.	Cantirer	"Entre las fatídicas patrullas de control de Barcelona"	Declaració de desaparició pel jutjat.	No se sap	Defuncions, 19-2- 1939. Vol. 21. Foli 192, b. I Causa General (AHN) 1449. Foli 2,a.
10-4-1937	VÁZQUEZ CORBACHO	Ceuta	Avgda. Mistral 31, 4t, 2a	No es diu.	Pilot. Tinent d'aviació.	Trobat al mar el cadàver el 27-7-	Caiguda de l'avió. Va desaparèixer el 10 d'abril de	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 4 de març de 1938. Vol 21. Foli 120,

	JOSEP		(Barcelona)			1937.	1937. Declaració judicial.		a i b.
1-7-1937	PLANA CAÑELLAS, JOAN	Torredembarra	Torredembarra	19 anys	Soldat republicà.	No se sap. "En el mes de julio de 1937 dejó de escribir a sus familiares"	Declaració el 1946 de desaparegut durant la guerra del jutjat del Vendrell	No se sap	Defuncions, març de 1946, (Foli 83,b. Volum 22)
20-7-1937 (a les 19.00 hores)	FORTUNY RAMON, ELISA	Torredembarra	C/ Freginal,3 (Torredembarra)	5 anys	-----	Tarragona. Morta a l'Hospital de Torredembarra	Ferides de metralla	Cementiri de Torredembarra	Defuncions 21 de Juliol 1937. Vol. 21. Foli 83 a i b.
22-7-1937	RAMON FORTUNY, ENRIQUETA	La Nou de Gaià	C/ Freginal,3 (Torredembarra)	35 anys. Casada amb Joan Fortuny Mercadé.	Mestressa de casa.	Tarragona.	Morta a per les ferides d'una "bomba caída de un avión"	Cementiri de Torredembarra	Òbits. 21-1-1940. AHAT. Capsa 35, lligall 142.
13-10-1937	CIURÓ CASASÚS, LLUÍS		C/ Pau Igldeias,24,1r			Puebla de Albornón (Saragossa)	Mort en acció de guerra		Correspondència municipal de Torredembarra (11835-1942), AMTO 251

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1938-1

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
24-1-1938	MATAMOROS SUBIRATS, TERESA	Godall (Tarragona)	-----	75 anys	-----	Km 15.50 de la carretera de Tarragona a	Extenses cremades. Inscripció per providència judicial.	Cementiri de Torredembarra	Defuncions, 25-1-1938. Vol. 21. Foli

						Barcelona. Terme de Torredembarra.			113,a.
18-3-1938	RIUS FERRER, JOSEP	Torredembarra	Torredembarra	52 anys (solter)	Sabater Ex-alcalde de Torredembarra	Ferit de mort en un bombardeig a Tortosa el 18 de març de 1938.	Declaració del jutjat del Vendrell	No se sap	Defuncions, 4 d'agost de 1940. Vol. 22. Foli 13,b.
26-3-1938 (a les 10.30 hores)	VALLS SOLÉ, JOANA	Torredembarra	C/ Pere Badia, 39. (Torredembarra)	67 anys	Mestressa de casa.	Bombardeig a la seva casa.	Hemorràgia interna Inscripció per providència judicial	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 27 de març de 1938. Vol. 21. Foli 121 a i b.
26-3-1938 (a les 10.30 hores)	VIRGILI SOLÉ, JOAN	Torredembarra	C Julià Nouguès. (Torredembarra)	22 anys. Solter	Obrer	Bombardeig a Torredembarra Camí de l'estació	Hemorràgia interna Inscripció per providència judicial	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 27 de març de 1938. Vol. 21. Foli 124, a i b.
26-3-1938 (a les 10.30 hores)	RULL ISABEL, TERESA	Tarragona	C/ Pere Badia, 39 (Torredembarra)	55 anys. Casada amb Joan Rovira Recasens d'Altafulla i 2 fills	Mestressa de casa	Bombardeig a Torredembarra C/ Pere Badia, 39	Contusió cerebral. Inscripció per providència judicial.	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 27 de març de 1938. Vol. 21. Foli 122, a i b.

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1938-2

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
26-3-1938	GUASCH	Torredembarra	C/ Pere Badia,	32 anys Casada amb	Teixidora	C/ Pere Badia, 39	Contusió cerebral Inscripció per	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 27 de març de

(a les 10.30 hores)	VALLS, JOAQUIMA		39 (Torredembarra)	Jaume Gallofré Solé i 1 filla.	de cintes		providència judicial.		1938. Vol. 21. Foli 123, a i b.
23-5-1938	GALLOFRÉ SOLÉ, FLORENCI	Torredembarra (7-10-1907)	Torredembarra	1 anys (casat amb Dolors Cueto Ventura i 1 filla.	Pagès Soldat camiller urant la guerra..	En el front de Balaguer (Lleida)	Declaració de desaparegut pel jutge del Vendrell el 23-5-1939.	No se sap	Defuncions, 16 de juliol de 1940. Vol. 22. Foli 13, a.
3-8-1938	PAPIOL VENTURA, ANTONI	Torredembarra el 6 de març de 1909.	Torredembarra	29 anys, solter.	Pagès i soldat republicà.	No se sap	Declaració de desaparegut pel jutge del Vendrell.	No se sap	Defuncions, desembre de 1947. Vol. 23. Foli 5, a.
6-8-1938	RULL PLANA, GUILLEM	Torredembarra, 7 del 10 de 1907.	C Carnisseria, 4.	31 anys, casat amb Rita Rabasó Bofarull (Garidells)	Fomer Soldat durant la guerra.	Entre Flix i Mequinença	Declaració de desaparegut pel jutge del Vendrell el 8-2-1947.	No se sap	Defuncions, abril de 1947. Vol. 22. Foli 94,a. Arxiu parroquial, Òbits, Vol. VII, foli 54,b.
15-8-1938	VIRGILI PUJOL, JOSEP	Torredembarra	C/ Eduard Benot. (Torredembarra)	32 anys, casat amb Antònia Llorach Salvat i un fill.	Boter. Soldat republicà.	No se sap	Declaració de desaparegut pel jutge del Vendrell	No se sap	Defuncions, 1951. Vol. 23. Foli 67,a.

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1938-3

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
------	-----	----------------	------------------	------	-----------	----------------------	------------------	------------------	--------------------------------------

23-8-1938	MAGRIÑÀ RAMON, RAMON	Altafulla	Torredembarra	33 anys, casat amb Carme Vila Cañellas.	Jardiner i soldat republicà.	En acció de guerra a la Serra de Cavalls.	Declaració de desaparegut pel jutge del Vendrell .	No se sap	Defuncions, 4 d'agost de 1942.. Vol. 22. Foli 40,b.
8-9-1938	MESTRES BARBERÀ, CONCEPCIÓ	Barcelona	C/ Mallorca, 460,4, 1a. (Barcelona) Residia accidentalment a Torredembarra el 1938.	? Casada amb Josep Bosch Elias i 4 fills.	-----	En un tren bombardejat entre Sant Vicens i Torredembarra el 8 d'agost de 1938.	Declaració judicial de desapareguda. No va poder ser identificada.	No se sap	Defuncions, el 8 de juny de 1940. Vol. 22. Foli 11, a.
22-9-1938	PANADÈS GIROL, AGAPITO	Torredembarra	Torredembarra	29 anys, casat amb Maria Parera Fusté i 1 filla.	Pagès	Mort durant a guerra a la Fatarella	Declaració del jutjat del Vendrell	No se sap	Defuncions, 30 d'octubre de 1941. Vol. 22. Foli 29, a.
1-11-1938	LLIMA OLIVÉ, RICARD	Tamarit	Torredembarra	32 anys Casat amb Teresa Papiol Mercadé.	Soldat republicà	Front de l'Ebre.	Declaració de desaparició del jutge del Vendrell.	No se sap	Defuncions, 5 d'agost de 1941. Vol. 22. Foli 53, b.
?-?-1938 . No es diu ni el dia ni el mes.	BORRÀS BORRÀS, ANTONI	Ametlla de Mar (30-1-1906)	C/ Isaac Peral, 21. Torredembarra	32 anys	Pescador i soldat republicà.	A Vilanova de la Barca (Lleida). "En operaciones de guerra"	Declaració de desaparegut pel jutge del Vendrell de 20-2-1951.	No se sap	Defuncions, 20 de gener de 1951, Vol 23. Foli 59, a.

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1939-1

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
5-1-1939	BORRÀS FORTUNY, JORDI	Torredembarra (4-3-1904)	Passeig General Mola Barcelona	37 anys. Casat amb Maria Santas Cid	-----	Front de Juncosa de les Garrigues	Declaració de desaparició del jutge del Vendrell.	No se sap	Naixements, 1904, Vol. 17. Foli 36,a (al marge)
12-1-1939	SARDÀ GUASCH, JOSEP	Torredembarra (11-12-1903)	Torredembarra	36 anys. Casat amb Dolores Fernández (Orense) i 3 fills.	Pagès i soldat republicà. Antic càrrec de la CNT a Torredembarra.	Desaparegut en acció de guerra amb l'exèrcit roig entre el poble de Verdú (Lleida) i Valls (Tarragona)	Declaració de desaparició del jutge del Vendrell.	No se sap	Defuncions, setembre de 1943. Vol. 22. Foli 53,b.
13-1-1939 (a les 4 hores 00')	GONZÁLEZ ALONSO, MANUEL	Santander	C/ Lauria, 15, 2n. (Tarragona)	34 anys Casat amb Rosario Solana Riso i 3 fills	Ferrovitari fogoner	Estació de Torredembarra	Bombardeig. Hemorràgia interna. Inscripció per providència judicial	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 26 de gener de 1939. Vol. 21. Foli 149, a i b.
13-1-1939 (a les 4 hores 00')	GONZÁLEZ SOLANA, JUAN MANUEL	Santander	C/ Lauria, 15, 2n. (Tarragona)	8 anys (fill de l'anterior)		Estació de Torredembarra	Bombardeig. Hemorràgia interna. Inscripció per providència judicial.	Cementiri de Torredembarra.	Defuncions, 26 de gener de 1939. Vol. 21. Foli 150, a i b.
17-1-1939	PARDO WEHRLE, VÍCTOR	Berga (Barcelona)	C/ Sepúlveda 175, principal. (Barcelona) i estiujeant a Torredembarra al Carreró de Sant Antoni, 13. Durant la guerra s'hi va refugiar.	48 anys Casat amb Maria Nin Lluch i una filla.	Secretari de la Federació de Fabricants de Filats i Teixits de Catalunya	Va ser trobat mort dos dies abans de l'entrada dels nacionals en mig del camp al terme de La Pobla de Montornès, a 2 km de Torredembarra ⁶⁸ .	“Asesinado por las hordas rojas”. Inscripció feta per informació d'un ofici del governador civil de Tarragona.	Cementiri de la Pobla i trasllat posterior al de Torredembarra..	Defuncions, 20 d'abril de 1939. Vol. 21. Foli 173, b. I Causa General (AHN) 1449. Foli 65.

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1939-2

⁶⁸ Aquest senyor va ser obligat per l'exèrcit republicà a guiar-los pels camins mentre es retiraven en direcció cap a La Pobla. Podria donar-se el cas que fos mort per algun bombardeig dels nacionals. Testimoni de Josep Gual Gallofré, el dia 3-6-2010.

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
25-3-1939	CURTÓ MONTSERAT, JOAN	Tortosa	-----	48 anys Casat amb Mercè Gilibert Compte i 4 fills	Jornaler	Mort durant la guerra a causa de ferides en Campo de Vicién (Osca)	Ferides de guerra. Declaració del jutjat del Vendrell	Cementiri de Campo de Vicién (Osca)	Defunció, 19 de maig de 1941, Vol 22. Foli 24, a.
22-4-1939	ROVIRA SOLÉ, JAUME	Torredembarra	Torredembarra	26 anys	Pagès	Tarragona	Consell de guerra Afusellat pels franquistes		Llibre d'Albert Manent
22-4-1939	CASTELLS GUASCH, JOAN	Torredembarra	Torredembarra	21 anys	Pescador	Tarragona	Consell de guerra Afusellat pels franquistes		Llibre d'Albert Manent
16-5-1939	BELTRAN BELTRAN, GUILLEM	Barcelona	Torredembarra	29 anys	Peó de la construcció	Tarragona	Consell de guerra Afusellat pels franquistes		Llibre d'Albert Manent
16-5-1939	PIJUAN RIAMBAU, ANTONI	Torredembarra	Torredembarra	44 anys	Carnisser	Tarragona	Consell de guerra Afusellat pels franquistes		Llibre d'Albert Manent

VÍCTIMES MORTALS DE LA GUERRA CIVIL RELACIONADES AMB TORREDEMBARRA DURANT L'ANY 1939-3

Data	Nom	Lloc Naixement	Domicili el 1936	Edat	Professió	Lloc de la seva mort	Causa de la mort	Lloc enterrament	Llibre del registre civil o/i altres
15-7-1939	MORCELLE ENCINAS, LUIS	Corullo (León)	Torredembarra	26 anys	Fuster	Tarragona	Consell de guerra Afusellat pels franquistes		Llibre d'Albert Manent
27-8-1940	ROMEU GATELL, VICTORIÀ	Torredembarra	Torredembarra	26 anys	Pagès	Tarragona	Consell de guerra Afusellat pels franquistes		Llibre d'Albert Manent
1939	LJORACH SALVAT, JOAN	Torredembarra	Torredembarra				Consell de guerra Afusellat pels franquistes		Llibre d'Albert Manent
23-5-???? ⁶⁹ No es dona l'any	LLOVERA ESTRADÉ, ANSELM	Pobla de Cérvoles (Lleida)	Torredembarra	31 anys, casat amb Petronila Pijuan Mercadé. Cap fill.	No es diu res	-----	Ferides de guerra Declaració del jutjat del Vendrell (10-8-1946)	No se sap	Defuncions, 12 d'agost de 1946, Vol 22. Foli 86, b.

⁶⁹ Probablement la seva mort ocorregué el 1937 o el 1938, anys en els que es produïren la majoria de morts de soldats en acció de guerra.

BIBLIOGRAFIA

- ARRIEN, Gregorio; GOIOGANA, Iziatea (2002): **El primer exilio de los vascos: Cataluña 1936-1939**. Fundación Sabino Arana, Fundació Trias Fargas. Barcelona.
- BADIA, Francesc (2001): **Els camps de treball a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)**. PAM.
- CLAVIJO, J. (1997): **La població refugiada a Olot durant la guerra civil (1936-1939), Estudi i fonts orals**. El Bassegoda. Olot.
- CLIMENT, Lluís (1942): **Rojos en Tarragona y su provincia**. Tarragona.1942
- COLOMÉ, Josep; SOLER, Ramon (1986): **Revolució i guerra a Vilafranca (1936-1939)**. Ajuntament de Vilafranca del Penedès. Vilafranca dels Penedès.
- GÜELL, Manel (2002): **El Fons “Servicio Nacional de Regiones devastadas y reparaciones” de l’Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona**, Tarragona,2002.
- JANÈS, J. I altres (2001): **Guerra civil i franquisme a Molins de Rei**. Publicacions de l’Abadia de Montserrat. Barcelona.
- MANENT, Albert (2006): *La guerra i la repressió del 1939 a 62 pobles del Camp de Tarragona*. Cossetània edicions.
- NADAL, Jordi (1984): **La población española (Siglos XVI a XX)**. Ariel. Barcelona.
- PIQUÉ, Jordi (1998): **La crisi de la reraguarda: Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)**, Barcelona.
- RECASENS i LLORT, Josep (2001): **L’anomenat “Año de la Victoira” a la Conca de Barberà, en l’aspecte polític, sociocultural i econòmic**. Consell Comarcal de la Conca de Barberà, Santa Coloma de Queralt.
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1940): **Els darrers dies de la Catalunya republicana**. Revista Catalunya. Buenos Aires.
- SABATÉ i ALENTORN, Jaume (2002): **Víctimes d’una guerra al Priorat (1936-1939)** Rafael Dalmau. Col·lecció Camí Ral núm. 21.
- SALVADOR, Lluís de (2005): **Tarragona sota les bombes**, Cossetània. Valls.
- SERRALLONGA URQUIDI, Joan (2004): **Refugiats i desplaçats dins la Catalunya en guerra. 1936-1939**. Editorial Base. Barcelona.
- SOLÉ SABATÉ, Josep M.; VILARROYA, J. (1900): **Catalunya sota les bombes (1936-1939)**. Publicacions de l’Abadia de Montserrat.

SUBIRATS PIÑANA, Josep (1993): **Pilatos 1939-1941, prisi3n de Tarragona**. Ediciones Pablo Iglesias. Madrid.

TARRÉS, Pere (1987): **El meu diari de guerra**. Biblioteca Serrador. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

THOMÀS, Joan M. i altres (1993): **Franquisme a les comarques tarragonines**. Cercle d'Estudis Hist3rics i Socials « Guillem Oliver ». Tarragona.

VENTURA SOLÉ, Joan (1993): **Pres3 de Pilats.1939-1941**. Diputaci3 de Tarragona.

VENTURA SOLÉ, Joan (1987): **El meu diari de guerra, 1937-1939**.Tarragona.

FONTS I ARXIUS

AGA: *Archivo General de la Adminsitraci3n* (Alcalà de Henares): Expedients dels refugiats (1936-1939)

AHAT: Arxiu Hist3ric Arxidiocesà de Tarragona. Llibres sacramentals de la parr3quia de Sant Pere Ap3stol de Torredembarra (1931-1939).

AHN: Archivo Hist3rico Nacional (Madrid): Causa general de Torredembarra.

AMTO: Arxiu Municipal de Torredembarra: Padrons i censos. Actes municipals, correspondència municipal i pressupostos i comptes municipals (1931-1939).

ANC: Arxiu Nacional de Catalunya. Fons del Departament de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat, Ajuda al Refugiat.

RGT: Registre Civil de Torredembarra: Llibres de defuncions, naixements i casaments. (1931-1939).

DIARIS I REVISTES

DT: Diari de Tarragona (1931-1939)

DOGC: Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (1931-939)

Gaceta de Madrid (1931-1936)

Gaceta de la Rep3blica (1936-1939)

TESTIMONIS

JOSEP GUAL I GALLOFRÉ (entrevistat diversos cops el mes de maig de 2010)

MANUEL HERRERA I SÁNCHEZ (entrevistat diversos cops el mes d'octubre de 2009)

RAMON MARTÍN I PORRES (entrevistat diversos cops el mes d'octubre de 2009)

ALEXANDRE RIAGUAS I CRESPO (entrevistat diversos cops el mes d'abril de 2010)